

KRISTÍN LOFTSDÓTTIR

Snertifletir

Andlit úr gífsi og samtenging heimsins

Inngangur

Í lok 19. aldar ákvað lítið safn á Kanaríeyjum, *El Museo Canario*, að kaupa gífsbrjóstmyndir frá mannfræðisafninu *Musée d'Ethnographie du Trocadéro* í París sem sýna áttu ólíka kynþætti heimsins. Þetta voru stórtækar hugmyndir á sínum tíma og í raun óljóst hvort tækist að safna nægilegu fjármagni fyrir verkefnið. Eins og einn af velunnurum safnsins, Don Diego Ripoché y Torrens, sagði árið 1893, varð niðurstaðan engu að síður sú að hægt var að staðfesta með „stolti að Kanarísafnið í Las Palmas á mjög gott safn brjóstmynda sem mörg söfn í Evrópu öfunda það af.“¹ Kynþáttavísindi blómstruðu á eyjunum í takt við þær áherslur sem finna mátti á meginlandi Evrópu. Í því gegndu fornleifauppgreftir lykilhlutverki en þeir miðuðu að auknum skilningi á upprunalegum íbúum eyjanna sem nokkrum öldum fyrr höfðu verið drepnir eða hnepptir í þrældóm. Atburðarásin var svo hröð að á seinni hluta 18. aldar færðust ólíkir hópar innfæddra á Kanaríeyjum frá því að vera menningarsamfélög lifandi fólks yfir í að vera viðfangsefni fornleifafræðinga.² Gerð gífsmyndanna sjálfra endurspeglar jafnvel samtengingu heimsins yfir langt tímabil, sem og það ofbeldi sem evrópsk landkönnuða- og vísindaverkefni fólu í sér. Flestar gífsmyndirnar á safninu á Kanaríeyjum voru af-rakstur leiðangra Frakka út í hinn stóra heim þar sem franskir vísindamenn

¹ Don Diego Ripoché y Torrens, *Estudio de los bustos que posee este centro antropológico*, Las Palmas de Gran-Canaria, 1893, bls. 4.

² José Farrujia de la Rosa, „Culture Beyond Borders. The Amazigh Past of the Canary Islands“, *Journal of Historical Archaeology and Anthropology Series 1: 6/2017*, bls. 1–4, hér bls. 3.

tóku afsteypur af höfði og líkömum lifandi fólks. Í þessum hópi afsteypna má finna brjóstmyndir frá flestum heimshornum, þar á meðal Brasilíu, Tasmaníu, Kína og Álsír, ásamt brjóstmyndum sex Íslendinga, sem voru gerðar í leiðangri Frakka til Íslands á miðri 19. öld.³ Hluti brjóstmyndasafnsins er enn sýnilegur safngestum í dag, þrátt fyrir að hafa engan yfirlýstan tilgang, á meðan annar hluti hefur hvílt í geymslum safnsins síðustu áratugi.

Í þessari grein fjalla ég um brjóstmyndasafn *El Museo Canario* og skoða sögu nokkurra brjóstmyndanna sem þar eru.⁴ Ég tel að greining á sögu þessa safnkosts varpi skýru ljósi á sögu Evrópu sem samofna sögu annarra heimshluta í langan tíma, auk þess sem hún vekur upp spurningar um hvað eigi að gera við muni í samtímanum sem urðu til í samhengi kynþáttafordóma og nýlendustefnu fyrri tíma. Mannfræðingurinn Jeffrey David Feldman notar hugtakið *contact point* til að ná yfir flokk hluta í söfnum sem eru merkingarbærir eða verða til vegna snertingar þeirra við líkama.⁵ Á meðan líkamarnir eru horfnir stendur hluturinn eftir og verður eins konar spor eða ummerki um þá. Feldman bendir á að í sýningu safnsins á mununum verður snerting þeirra við raunverulega líkama iðulega ósýnileg. Með hugtakinu *contact point* er Feldman að reyna að gera líkamann miðlægari í fræðilegri umræðu sem merkingarbært viðfangsefni. Þessi nálgun Feldmans er undir áhrifum frá hugmyndum bókmenntafræðingsins Mary Louise Pratt um *contact zone* og útfærslu James Cliffords á sama hugtaki út frá söfnum.⁶ Hugtak Pratts vísar til félagslegs rýmis þar sem einstaklingar frá ólíkum menningarheimum

³ Um leiðangurinn til Íslands sjá Æsa Sigurjónsdóttir, „French Photography in Nineteenth-century Iceland“, *History of Photography* 23: 1/1999, bls 10–17, hér bls. 12; Kristín Loftsdóttir, „Hlutgerving og kynþáttaflokkarnir á *Íslandssafninu* í París. Hugleiðingar út frá myndum Ólafar Nordal“, *Skír'nir* 189: haust/2015, ritstjóri Páll Vals-son, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, bls. 424–443, hér bls 430–431.

⁴ Rannsóknarvinnan sem greinin byggir á hefur verið styrkt af Rannsóknarsjóði Háskóla Íslands (2018–2020) og Rannsóknarsjóð (frá 2020, nr. styrks 207062–051). Þessi hluti verkefnisins, „Myrkur og ljós. Þverþjóðleg tengsl Íslands og Kanaríeyja“, er þáttur í stærra rannsóknarverkefni „Creating Europe through Racialized Mobility.“ Ég vil sérstaklega þakka ritrýnum *Ritsins* fyrir sérlega góðar athugasemdir við fyrri drög þessarar greinar, sem hjálpuðu mér mikið að dýpka umræðuna.

⁵ Jeffrey David Feldman, „Contact Points. Museum and the Lost Body Problem“, *Sensible Objects. Colonialism, Museums and Material Culture*, ritstjórar Elizabeth Edwards, Chris Gosden og Ruth B. Phillips, Oxford og New York: Berg, 2006, bls. 245–268, hér bls. 245.

⁶ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London og New York: Routledge, 1992, bls. 8; James Clifford, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge: Harvard University Press, 1997, bls. 188–199.

mætast og hafa ólíka valdastöðu, sem er meðal annars mótuð af heimsvalda- og nýlendutíma.⁷ Pratt notaði hugtak sitt sérstaklega til að skoða tengingu þeirra sem voru eða urðu nýlenduviðföng Evrópubúa og evrópskra landkönnuða eða landnema en hugtakið hefur reynst mörgum gagnlegt og verið útfært í ólíku samhengi.⁸ Clifford útfærir meðal annars hugtak Pratts með því að benda á að líta má á söfn sem slík svæði. Hann var ekki eingöngu að vísa til þess að söfn séu rými þar sem fólk hefur samskipti, heldur eru þau samofin valdatengslum fortíðar og nútíðar á milli félagslega skilgreindra hópa. Söfn, segir Clifford, eru þannig virk svæði tengsla sem eru alltaf samofin sögu og pólitík.⁹ Hugtak Pratts *contact point* hefur verið þýtt sem snertiflötur en ég þýði það hér sem tengslasvæði og hugtakið *contact point* sem „snertiflötur“, sem ég nota í tvennum skilningi; til að draga fram annars vegar hvernig söfnun afsteypna af lifandi fólki fól í sér snertifleti á lífi fólks úr ólíkum áttum og hins vegar hvernig afsteypurnar endurspeglar þau nánú tengsl sem gerð þeirra fól í sér milli ólíkra hópa. Afsteypurnar eru þannig ekki eingöngu afsteypur af einstaklingum, sem eru settir í ákveðið félagslegt og sögulegt samhengi sem hluti af afsteypusöfnum, heldur afurð náinnar og raunverulegrar snertingar við líkama fólks.

Í fyrsta hluta greinarinnar geri ég í stuttu máli grein fyrir sögu gífsbrjóstmynda og fjalla svo um gífsmyndasafn *El Museo Canario*. Ég segi frá því hvernig brjóstmyndirnar rötuðu þangað og fjalla svo um ákveðna einstaklinga sem finna má brjóstmynd af á safninu. Þetta sögulega samhengi endurspeglar nýlendutengsl sem leiddu til þess að brjóstmyndir voru gerðar af þessum ákveðnu einstaklingum og einnig draga þær fram hversu samtengdur heimurinn hefur verið í langan tíma. Í lok greinarinnar velti ég svo upp stöðu þessara hluta í samtímanum og skilgreini þá sem viðkvæma hluti (e. *precarious objects*), sem afsprengi snertingar við líkama raunverulegra einstaklinga og merkingu þessara hluta í dag. Hér byggji ég að hluta til á þeirri ábendingu Feldmans að söfnum hætti til að gera ekki nægilega vel grein fyrir að hlutir sem þau geyma geta verið afleiðing aðgerða sem snerust um líkama fólks og hvernig vöntun á þessu samhengi sem hlutirnir urðu til í geti falið í

⁷ Mary Louise Pratt, „Arts of the Contact Zone“, *Professing in the Contact Zone. Bringing Theory and Practice Together*, ritstjóri Janice Wolff, National Council of Teachers of English, 2002, bls. 1–18, hér bls. 4.

⁸ Janice Wolff, „Introduction“, *Professing in the Contact Zone. Bringing Theory and Practice Together*, ritstjóri Janice Wolff, National Council of Teachers of English, 2002, bls. xiii.

⁹ James Clifford, *Routes*, bls. 194.

sér þöggun á fortíðinni og ofbeldi henni tengt.¹⁰ Ég bendi jafnframt á hvernig túlka megi gerð brjóstmyndanna enn frekar út frá hugtakinu átakasvæði eða *conflict zone*,¹¹ sem dregur fram ofbeldið sem gerð slíkra brjóstmynda var oft hluti af en undirstrika að í sumum tilfellum voru brjóstmyndirnar þó einnig afurð vináttu og áhuga einstaklinga á þátttöku í vísindaverkefnum.

Brjóstmyndir – tilfinningablaðir blutir

Afsteypur úr gífsi eru í sjálfu sér dauðir hlutir úr efni sem eitt og sér virkar kalt og líflaust. Oft voru þær málaðar til að gæða þær meira lífi eða unnar betur af listamönnum. Það á þó ekki við um afsteypunar á Kanarísafninu sem allar eru hvítar. Afsteypunar endurspeglar þó vel að þær urðu til vegna snertingar efnisins við líkama fólks. Þegar ég horfi á afsteypu andlits Kero-ucha, 14 ára Mandinke-stúlku frá Vestur-Afríku, þá er það hennar andlit sem ég sé. Brjóstmynd hennar er ein af þeim sem Kanarísafnið keypti og henni hefur verið stillt upp á lítið borð fyrir framan mig til þess að ég geti skoðað hana betur. Augun eru lokuð og andlitsdrættir unglingsstúlkunnar fínlegir, svipurinn óræður en það má lesa úr honum óöryggi.¹² Ég er ekki að horfa á raunverulegan líkama hennar eða líkamshluta en samt er návist hennar persónuleg og áleitin. Eins og fyrr var sagt má á íslensku nota hugtakið snertiflötur á huglægán hátt til að vísa, til dæmis, til þess hvernig ákveðin umræðuefni eða áhugamál skarast, en einnig til mun efnislegri merkingar þar sem eitthvað snertir annað. Þessi margræða merking hugtaksins nær vel utan um hvernig þessar brjóstmyndir fólu í sér margvíslega snertifleti, þar á meðal líkamlega snertingu gífsins við raunverulegt hold einstaklinga, augnabliks snertifleti á lífi þeirra sem gerðu brjóstmyndirnar og þeirra sem voru viðföng þeirra; og kalla auk þess fram þá umfangsmiklu snertifleti sem hafa verið lengi á lífi Evrópumanna og fólks utan Evrópu.

Afsteypur af andlitum raunverulegs fólks eiga sér langa sögu og þá sérstaklega í samhengi við afsteypur teknar af andlitum eftir andlát, eða svo-

¹⁰ Jeffrey David Feldman, „Contact Points. Museum and The Lost Body Problem“, bls. 247.

¹¹ Noémie Etienne, „When Things Do Talk (in Storage). Materiality and Agency between Contact and Conflict Zones“, *The Agency of Display. Objects, Framings and Parerga, Volume 2 of Parerga and Paratexts. How Things Enter Language: Practices and Forms of Presentation in Goethe's Collections*, ritstjórar Johannes Grave, Christiane Holm, Valérie Kobi og Caroline van Eck, Dresden, Þýskaland: Sandstein Verlag, 2018, bls. 165–177, hér bls. 171–172.

¹² Ég hef ekki náð að afla frekari upplýsinga um hana og engar upplýsingar eru um hana á safninu annað en þetta nafn.

kallaðar dauðagrímur. Dauðagrímur voru mikilvægar fyrir listamenn fyrri alda og hafa lengi verið viðfangsefni fræðifólks úr ólíkum áttum, svo sem fornleiffræðinga, listfræðinga og sagnfræðinga. Talið er að dauðagrímur nái allt aftur til Rómaveldis til forna og hafi þá verið hluti af greftrunarsíðum. Í kringum árið 77 talar Plinius eldri um að „vaxandlit“ einstaklinga væru geymd og notuð við útfarir.¹³ Eftir 17. öld jukust vinsældir dauðagríma og fékk til dæmis fransk myndhöggvarinn Jean-Antoine Houdon (1741–1828) leyfi til að gera dauðagrímu af Jean-Jacques Rousseau (1712–1778).¹⁴ Listamenn studdust við dauðagrímur við gerð brjóstmynda af frægum einstaklingum. Líklega var stuðst við dauðagrímu af Isaac Newton (1643–1726/27) til að búa til brjóstmynd af honum árið 1727.¹⁵ Listfræðingurinn Jeanette Kohl bendir einnig á að grímur voru gerðar af valdamiklu lifandi fólki á Ítalíu endurreisnartímans, meðal annars af meðlimum Medici-fjölskyldunnar. Þessar grímur voru notaðar við gerð brjóstmynda sem áttu að styrkja pólitísk ítök fjölskyldunnar.¹⁶ Gifsafsteypur af líkómum fólks urðu einnig tæki listamanna og lækna en í sumum tilfellum voru óljós mörk á milli afsteyrna sem listaverka og viðfangsefna læknavísinda.¹⁷ Listfræðingurinn Margaret Stewart talar til að mynda um að Trus-

Brjóstmynd Keroucha. Ljósmynd höfundar, *El Museo Canario*.

¹³ Marcia Pointon, „Casts, Imprints and the Deathliness of Things. Artifacts at the Edge“, *The Art Bulletin* 96: 2/2014, bls. 170–195, hér bls. 170–171.

¹⁴ Sama rit, bls. 171.

¹⁵ Sama rit, bls. 171.

¹⁶ Jeanette Kohl, „Casting Renaissance Florence. The bust of Giovanni de’Medici and indexical portraiture“, *Carving, Casts and Collectors. The Art of Renaissance Sculpture*, ritstjórar Peta Motture, Emma Jones og Dimitrios Zikos, London: Victoria and Albert Museum, 2013, bls. 58–71, hér bls. 62.

¹⁷ Craig Richardson og Christine Borland, „Talking about a Christine Borland sculpture: effective empathy in contemporary anatomy art (and an emerging counterpart

tees Academy School of Art, sem settur var á fót árið 1760 í Edinborg, hafi notað safn gifsafsteypna til þess að þjálfa nemendur sína í að teikna líkama og líkamshluta.¹⁸

Gifsafsteypur af dáu og lifandi fólki urðu sérlega mikilvægar fyrir höfuðlagsfræði (e. *phrenology*) í upphafi 19. aldar og þá sem hluti af samanburðargögnum. Upphafsmáður höfuðlagsfræða var Franz Joseph Gall (1758–1828) sem kom frá Vínarborg og ferðaðist víða um Evrópu til að kynna þessa nýju vísindagrein sína. Í einfölduðu máli töldu fylgismenn þessara vísinda að finna mætti bein tengsl á milli lags höfuðsins og persónuleika einstaklinga, en nálgunin fól einnig í sér þær heimspekilegu vangaveltur að setja mætti spurningarmerki við tvíhyggju René Descartes á aðskilnaði huga og líkama.¹⁹ Áhersla Gall og fylgismanna var fyrst og fremst á rannsóknir á ytra borði höfuðkúpunnar.²⁰ Til að afla samanburðargagna stóðu vísindamenn sem aðhylltust höfuðlagsfræði fyrir og hvöttu til söfnunar á hauskúpum og afsteypum af höfðum.²¹ Mikilvægt þótti annars vegar að safna hauskúpum og afsteypum af höfðum einstaklinga sem voru þekktir fyrir afburðagáfur eða sérstakt framlag til mannkyns og hins vegar af illræmdum einstaklingum eða þeim sem þóttu óeðlilegir á einhvern hátt. Höfuðlagsfræðingar sóttust því meðal annars eftir að taka mót af höfðum líflátinna glæpamanna.²² Eftir að höfuðlagsfræðin voru afskrifuð um miðja 19. öld hélt áhugi fræðifólks áfram á höfuðmælingum, sem urðu hluti af kynþáttavísindum þess tíma. Paul Broca, prófessor í líffærafræði og skurðlæknir við Faculté de Médecine í París, hafði mikinn áhuga á því hvaða svæði í heilanum stjórnðu ákveðinni virkni, sem var í sjálfu sér ekki svo ólíkt áherslum höfuðlagsfræðinga þrátt fyrir að hann aðskildi sig frá hugmyndum þeirra. Broca tók virkan þátt í að

---

in medical training?”), *Journal of Visual Art Practice* 14: 2/2015, bls. 146–161, hér bls. 156.

¹⁸ Margaret Stewart, „The Cast Collection at Edinburgh College of Art“, *Cast Contemporaries*, ritstjóri Chris Dorsettin í samstarfi við Margaret Stewart, Edinburgh College of Art, Newcastle: Arts and Social Sciences Academic Press, 2012, bls. 24–32, hér bls. 24–25.

¹⁹ Angus McLaren, „A Prehistory of the Social Sciences. Phrenology in France“, *Comparative Studies in Society and History* 23: 1/1981, bls. 3–22, hér bls. 4.

²⁰ Martin Staum, „Physiognomy and Phrenology at the Paris Athenee“, *Journal of the History of Ideas* 56: 3/1995, bls. 443–462, hér bls. 449.

²¹ Marcia Pointon, „Casts, Imprints and the Deathliness of Things. Artifacts at the Edge“, bls. 171.

²² M. H. Kaufman og Robert McNeil, „Death Masks And Life Masks At Edinburgh University“, *BMJ. British Medical Journal* 298: 6672/1989, bls. 506–507.

setja á fót nýtt félag mannfræðinga, *Société d'Anthropologie*, árið 1859 sem leit á rannsóknir á kynþáttum sem miðlægur fyrir mannfræðirannsóknir.²³ Þegar Broca setti fram nákvæmar leiðbeiningar árið 1879 fyrir rannsóknum á lifandi fólki lagði hann mikla áherslu á mikilvægi slíkra mælinga til sam-
burðarrannsókna á kynþáttum.²⁴ Í upphafi tuttugustu aldar var áherslan á kynþætti ennþá mikilvæg mörgum mannfræðingum og mælingar á höfuð-
lagi í fullum gangi.²⁵ Samhliða voru þó margir mannfræðingar, meðal annars í Bandaríkjunum og Frakklandi, farnir að gagnrýna harðlega þessar áherslur og þá fordóma sem voru hluti af líkamsmannfræði þess tíma.²⁶

Kanarísafnið – Fjölbreytileiki manneskjunnar til sýnis

Í lok 19. aldar keypti nýopnað safn í höfuðborg Gran Canaria fjölda brjóst-
mynda af *Musée d'Ethnographie du Trocadéro* í París.²⁷ Starfsemi *El Museo Canario* snýr í dag fyrst og fremst að samfélagi frumbyggja Kanaríeyja, það er þá sem bjuggu þar áður en eyjarnar voru teknar yfir af Evrópubúum. Við stofnun safnsins voru jafnframt uppi hugmyndir um að safnið ætti einnig að endurspeglar þróunarsögu mannkyns.²⁸ Einkasöfn auðugra einstaklinga voru fyrstu safnvísar Kanarí-eyjaklasans (sérstaklega á Gran Canaria og Tenerife) og samanstóðu af líkamsleifum og menningarminjum frumbyggja eyjanna. Þessir þjóðernishópar, sem höfðu kallað sig ólíkum nöfnum eftir því um hvaða eyjar var að ræða, voru þá ekki lengur til sem samfélög og flestir dánir eða seldir í þrældóm annars staðar.²⁹ Spánverjar hertóku eyjarnar í lok

²³ Alice L. Conkin, *In the Museum of Man. Race, Anthropology and Empire in France, 1850–1950*, Cornell: Cornell University Press, 2013, bls. 24.

²⁴ Emmanuelle Sibaud, „A Useless Colonial Science? Practicing Anthropology in the French Colonial Empire, circa 1880–1960“, *Current Anthropology* 53: 5/2012, bls. S83–S94, hér bls. S85–S86; Marc Rochette, „Dumont d'Urville's Phrenologist. Dumoutier and the Aesthetics of Races“, þýðandi Isabel Ollivier, *The Journal of Pacific History* 38: 2/2003, bls. 251–268, hér bls. 255.

²⁵ Á Íslandi mátti einnig sjá þessi áhrif eins og fjallað hefur verið um af Gísla Pálssyni og Sigurði Erni Guðbjörnssyni, „Homo Islandicus – Inn að beini“, *Tímarit Máls og menningar* 2/2012, bls. 4–24.

²⁶ Alice L. Conkin, *In the Museum of Man. Race, Anthropology and Empire in France, 1850–1950*, bls. 64, 258.

²⁷ Skjalasafn Kanarísafnsins, AMC/Oficios y correspondencia, 1888.

²⁸ A. Martínez, „El Museo Canario II, por los años 1883 y 1884“, *El Museo Canario* 6/1889, bls. 69–73.

²⁹ José Farrujia de la Rosa, *An Archaeology of the Margins. Colonialism, Amazighity and Heritage Management in the Canary Islands*, New York: Springer, 2014, bls. 24.

fimmtánda aldar, en Evrópulönd (Portúgalar, Spánverjar og Ítalir) höfðu haft hernaðarumsvif þar fyrir og í raun allt frá miðri 13. öld.³⁰ Frumbyggjar eyjanna bjuggu þá að mestu í hellum og framfleyttu sér með búfjárækt þrátt fyrir að landbúnaður væri stundaður að einhverju marki á Gran Canaria. Einnig voru fiskveiðar og söfnun plantna mikilvægar leiðir til framfærslu.³¹ Frumbyggjarnir veittu aðkomumönnum harða mótspyrnu, en stór hluti var drepinn, og aðrir voru seldir í þrældóm út fyrir eyjarnar. Þeir sem eftir lifðu blönduðust fljótt innrásarmönnum og glötuðu menningu sinni og tungumáli.³² Hernám eyjanna og útrýming samfélaganna sem þar bjuggu³³ var að ákveðnu leyti opnunaratriði í blóðugri útrýmingu og afmennskun fólks í nýja heiminum sem átti sér stað í kjölfarið.³⁴

Fornleifafræðingurinn José Farrujia de la Rosa hefur bent á að á meginlandi Spánar hafði kaþólska kirkjan verið mikilvæg í rannsóknum á fornminjum en á Kanarí voru slíkar rannsóknir eingöngu að frumkvæði yfir- og miðstéttarinnar á eyjunum.³⁵ Tengsl eyjanna við meginland Evrópu voru mikil undir lok 19. aldar og evrópskar hugmyndir áttu greiðan aðgang þangað.³⁶ Franskir fræðimenn stóðu fyrir fornleifauppgröftum og höfðu mikil áhrif á innlenda fræðimenn. Einn þeirra var franski fræðimaðurinn René Verneau (1852–1938), sem var læknir, mannfræðingur og prófessor við *Muséum National d’Histoire Naturelle* í Frakklandi, en hann var fenginn til að taka að sér umfangsmikinn fornleifauppgröft á Kanaríeyjum árið 1876. Í honum var fyrst og fremst lögð áhersla á að safna hauskúpum eða öðrum líkamsleifum, sem sumar hverjar voru sendar til Parísar.³⁷ Fræðimenn höfðu sérstakan áhuga á múmíum frumbyggjanna sem finna mátti vel varðveittar í hellum og voru fluttar í miklu magni til Evrópu. Múmíurnar voru öldum

³⁰ Sama rit, bls. 12.

³¹ José Farrujia de la Rosa, „Culture Beyond Borders. The Amazigh Past of the Canary Islands“, bls. 1.

³² Mohamed Adhikari „Europe’s first settler colonial incursion into Africa. The genocide of aboriginal Canary Islanders“, *African Historical Review* 49: 1/2017, bls. 1–26, hér bls. 2.

³³ José Farrujia de la Rosa, „Culture Beyond Borders. The Amazigh Past of the Canary Islands“, bls. 1–4.

³⁴ Mohamed Adhikari „Europe’s first settler colonial incursion into Africa. The genocide of aboriginal Canary Islanders“, bls. 2.

³⁵ José Farrujia de la Rosa, *An Archaeology of the Margins*, bls. 24.

³⁶ Sama rit, bls. 25.

³⁷ Sama rit, bls. 27.

áður notaðar í Evrópu sem hráefni í lyf og töfra af ýmsu tagi.³⁸ Settar voru fram ævintýralegar kenningar um uppruna frumbyggjanna og því haldið fram að þeir ættu ættir að rekja til Evrópu. Gena- og fornleifarannsóknir hafa þó sýnt fram á að þeir voru skyldir Norður-afrískum hópum, þrátt fyrir að óljóst sé nákvæmlega hversu langt er síðan þeir komu til Kanaríeyja.³⁹

Upphaf safnsins *El Museo Canario* má rekja til ársins 1879 þegar hópur fræðimanna á Gran Canaria hittist í höfuðborginni Las Palmas undir forystu Dr. Gregorio Chil y Naranjo með það að markmiði að stofna vísindafélag. Auk stofnunar *El Museo Canario*, eða Kanarísafnsins, var vísindafélag stofnað um starfsemi þess ásamt bókasafni, fornskjalasafni og tímariti. Félagið var virkt í að standa fyrir ráðstefnum, fundum og öðru í þágu vísinda. Enginn háskóli eða æðri menntastofnun var til staðar í Las Palmas á þeim tíma og félagið því sérlega mikilvægt.⁴⁰ Eitt meginmarkmið þessara stofnana var að gera Kanaríeyjar jafngildar öðrum lærðum stöðum í Evrópu, eins og sjá má í tímariti safnsins frá árinu 1889 en þar er sagt að það sé kraftaverk að hafa stofnun á eyjunum sem sé heimsótt af merkismönnum úr heimi vísindanna.⁴¹

Chil y Naranjo hafði hlotið doktorsgráðu í Sorbonne í París árið 1857. Í París hafði hann kynnst konunglega grasagarðinum *Jardin royal de plantes*, sem var tengdur Náttúrufræðisafninu, *Muséum National d'Histoire Naturelle*.⁴² Grasagarðurinn hafði verið settur á fót árið 1635 fyrir konung Frakklands, Lúðvík XIII, af læknum hans og var þá kallaður *Jardin royal des plantes médicinales*. Hann varð fljótlega varðveislustaður hluta sem þóttu forvitnilegir, svo sem beina og plantna frá fjarlægum slóðum. Fljótlega eftir frönsku byltinguna 1789 var *Muséum National d'Histoire Naturelle* stofnað meðal annars á grunni þessa safnkosts⁴³ og svo *Musée d'Ethnographie du Trocadéro* árið 1882. Aðrir fræðimenn frá Kanaríeyjum voru í samskiptum við franska

³⁸ Alice Carter Cook, „The Aborigines of the Canary Islands“, *American Anthropologist* 2: 3/1900, bls. 451–493, hér bls. 453.

³⁹ José Farrujia de la Rosa, „Culture Beyond Borders. The Amazigh Past of the Canary Islands“, bls. 1–4, hér bls. 2–3.

⁴⁰ José Farrujia de la Rosa, *An Archaeology of the Margins*, bls. 35.

⁴¹ A. Martínez, „El Museo Canario“, *El Museo Canario* 6/1889, bls. 30–31.

⁴² L. Regueira, „Boletín del Museo Arqueológico Nacional“, *El Museo Canario. Ciencia y progreso en medio del Atlántico* 35/2017, bls. 729–744, hér bls. 732.

⁴³ Claudine Cohen, „Exhibiting life history at the Paris Muséum d'Histoire Naturelle (nineteenth–twenty-first centuries)“, *Museums at the Forefront of the History and Philosophy of Geology*, ritstjórar Gary D. Rosenberg og Renee M. Clary, Boulder, Colorado: The Geological Society of America, 2018, bls. 117–129, hér bls. 118.

fræðimenn, svo sem Ripoche y Torrens, sem hélt til Parísar til náms og bjó þar frá 1879 til 1917.⁴⁴ Á þeim tíma var hann í virkum samskiptum við fræðimenn á Trocadérosafninu, þar sem René Verneau var meðal annars tímabundið safnstjóri.

Kanarísafnið var fyrst hýst á þriðju hæð í ráðhúsi Las Palmas en var flutt þaðan árið 1923 yfir á heimili Chil y Naranjo sem ánafnaði safninu húsið eftir dauða sinn. Safnið var enduropnað þar árið 1930 og er þar enn þann dag í dag.⁴⁵ Eins og fyrr er sagt er Kanarísafnið nú fyrst og fremst tileinkað menningarminjum frumbyggja eyjanna. Út frá eldri og nýrri fornleifafræðirannsóknunum er sagt frá efnismenningu þeirra, tækjum, tólum og húsakosti. Í snyrtilegum glerkössum má sjá fallega málaðar skálar og litlar eftirmyndir sem sýna greftrunarsíði og líkamsleifar þessa fólks. Það má í raun segja að safnið sé í senn grafhýsi og minnisvarði fólksins og menningar þess þar sem hvort tveggja er nú horfið. Brjóstmyndirnar voru að öllum líkindum keyptar vegna upphaflegrar áherslu safnsins á að sýna þróunarsögu mannkyns, sem virðist hafa verið horfið fljótt frá þrátt fyrir að brjóstmyndirnar standi eftir.

Brjóstmyndirnar voru pantaðar frá París árið 1888 og komu til Kanarí í áföngum. Diego Ripoche y Torrens, var eins og fyrr var sagt tengdur Trocadérosafninu í París, hafði milligöngu um kaupin.⁴⁶ Þegar safnið var flutt úr ráðhúsinu í núverandi húsakynni voru brjóstmyndirnar allar til sýnis í tveimur herbergjum eins og sjá má í skjölum geymdum í safninu, en síðan var öðru herberginu breytt⁴⁷ og brjóstmyndirnar þar settar í geymslu þar sem þær eru enn.⁴⁸ Salurinn sem brjóstmyndirnar eru geymdar í er tileinkaður fræðimanninum Réne Verneau, sem fyrr var minnst á, og kallast Verneau-salurinn. Samkvæmt gögnum Kanarísafnsins eru brjóstmyndir þess nú 82 en voru líklega upphaflega rúmlega 90. Ástæðan er sú að nokkrum árum eftir að safnið var opnað – það er á meðan það var í ráðhúsinu – brotnuðu nokkrar brjóstmyndir þegar hluti af þakinu féll niður.⁴⁹

⁴⁴ L.Regueira, „Boletín del Museo Arqueológico Nacional“, bls. 729–744, hér bls. 736.

⁴⁵ Sama rit, bls. 743.

⁴⁶ Don Diego Ripoche y Torrens, *Estudio de los bustos que posee este centro antropológico*, bls. 3.

⁴⁷ Ég hef ekki getað fundið upplýsingar um hvenær það gerðist nákvæmlega.

⁴⁸ Viðtal við starfsmann safnsins, tekið í vettvangsferð í apríl 2019.

⁴⁹ Þessar upplýsingar koma fram í skjalasafni El Museo Canario en mér hefur ekki tekist að finna frekari upplýsingar um skemmdir á ráðhúsinu. Munuel Naranjo Sánchez, Skjalasafn *El Museo Canario*, 1237. Inventario de la sección „antropología“ Salas Verneau 1 y 2, Enero 1937.

Uppsetning brjóstmyndanna á *El Museo Canario* árið 2018. Ljósmynd höfundar, *El Museo Canario*.

Clifford⁵⁰ dregur fram hvernig þjóðminjasöfn stilla fólki upp í sama rými (eða hlutum og líkamsleifum sem táknmynd þess), og þá fólki sem var landfræðilega og jafnvel sögulega aðskilið. Brjóstmyndirnar endurspeglar slíka uppstillingu þar sem fólki sem aldrei hittist í lifanda lífi er stillt upp hlið við hlið sem hluta af sama safnkosti. Þær endurspeglar snertifleti líf þessara ólíku einstaklinga sem leiddu til þess að brjóstmyndirnar höfnuðu á þessum stað. Árið 2018 heimsóttu í kringum 40 þúsund manns safnið, þar á meðal heimamenn og skólabörn en það er einnig vinsælt hjá ferðamönnum á skemmtiferðaskipum sem koma í nokkra klukkutíma til borgarinnar.⁵¹

Þegar gengið er inn í Verneau-salinn má sjá vandaða skápa, hvern sínum megin á veggjunum, með snyrtilegum röðum af hauskúpum frumbyggja eyjanna. Á einstaka stað er flæði hauskúpnanna brotið upp með uppstillingu á öðrum beinum. Til hliðar öðrum megin er til dæmis skápur með

⁵⁰ James Clifford, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, bls. 188–199.

⁵¹ Viðtal við starfsmann safnsins, tekið í vettvangsferð í apríl 2019; El Museo Canario, „Número de visitas anuales“, *El Museo Canario*, e.d., sótt 10. maí 2020 af http://www.elmuseocanario.com/images/documentospdf/estatutosypresupuestos/estadisticas_visitantes_emc.pdf.

hauslausum beinagrindum sem hanga hlið við hlið næstum eins og jakkaföt í skáp. Efst á skápunum, í röð eftir öllu herberginu, standa svo brjóstmyndirnar sjálfar. Þær eru í raun ekki vel sýnilegar og dauf birtan gerir það að verkum að erfitt er að lesa nöfn einstaklinganna sem eru á tréplötum undir hverri og einni. Andlitin virðast horfa tómun augum eitthvert út í buskann. Á sama tíma auka brjóstmyndirnar á áhrif hauskúpna og gefa tilfinningu fyrir vísindalegu gildi þess sem má finna í þessu herbergi.

Herbergið sem heild kallar fram ákveðna fortíð: Það er seinasti áfangastaður líkamshluta fólks sem lifði fyrir löngu síðan og efnislegra hluta (það er brjóstmyndanna) sem, þrátt fyrir að vera ekki líkamshlutar, bergmála andlit einstaklinga sem voru raunverulegir. Safnverðir segja mér að herbergið hafi verið óbreytt í áratugi og það er kannski sú staðreynd sem lætur mér finnast það yfirþyrmandi. Ég hef setið í herberginu og fylgst með viðbrögðum annarra gesta. Margir ganga letilega í gegnum safnið eins og til að leita skjóls frá sólinni. Viðbrögð flestra eru ekki mikil og samkvæmt safnvörðum eru það múmíur í sama herbergi sem vekja mesta athygli, rétt eins og átti við vísindamenn frá meginlandi Evrópu hundrað árum áður. Margir stoppa samt og gaumgæfa hauskúpurnar í gegnum glerið og einstaka manneskja brjóstmyndirnar ofan á skápunum.

Hluti gífsafsteypnanna kom frá leiðöngurum Frakka til ólíkra hluta heimsins en aðrar úr einkasöfnum. Sumir fræðimenn hafa undirstrikað að einföldun sé að smætta slíka söfnun í eingöngu eitthvað sem tengdist nýlenduverkefningu, því einnig var vinsælt að safna beinum og hauskúpum frá fólki innan Evrópu. Eins og fyrr var sagt höfðu höfuðlagsfræðingar sérstakan áhuga á mönnum sem þóttu skara framúr, glæpamönnum eða þeim sem þóttu afbrigðilegir á einhvern hátt. Emmanuelle Sibeud bendir á að af þeim 275 beinagrindum og hauskúpum sem *Muséum National d'Histoire Naturelle* eignaðist árið 1909 var eingöngu einn fjórði frá frönskum nýlendum en meira en helmingurinn frá Evrópu.⁵² Hún getur þess jafnframt að í Frakklandi, þar sem kynþáttavísindi blómstruðu, voru líkamsmannfræðingar einnig lengi vel illa í stakk búnir til að framkvæma rannsóknir í fjarlægum heimshlutum sökum kostnaðar við slíkar rannsóknir. Ernest-Theodore Hamy (1842–1908) lagði þó í lok 19. aldar ríka áherslu á mikilvægi þess að líkamsmannfræðingar væru hluti af rannsóknarteymi margvíslegra vísindaleiðangra Frakka utan Evrópu, þar sem þeir áttu að safna gögnum

⁵² Emmanuelle Sibeud, „A Useless Colonial Science? Practicing Anthropology in the French Colonial Empire, circa 1880–1960“, bls. S87.

(svo sem hauskúpum og menningarminjum) og tölfræðigögnum með nákvæmum mælingum á líkömum fólks.⁵³

Árið 1937 var Trocadérosafninu umblyt í nýtt safn, *Musée de l'Homme*. Ný kynslóð mannfræðinga var komin fram á sjónarsviðið sem mótmælti kynþáttahugmyndum sem voru gegnumgangandi í nálgun fræðifólks. Nýr safnstjóri *Trocadero*, Paul Rivet, hafði framsækna og róttæka hugmyndir um endurskipulagningu safnsins sem gengu þvert á þær kynþáttahugmyndir sem einkenndu söfnun margra gripanna sem þar voru varðveittir. Markmið safnsins, sagði Rivet, var að sýna almenningi að menning ólíkra hópa og kynþættir alls staðar væru jafnir. Stofnunarár *Musée de l'Homme*, 1937, endurspeglar mikilvægi þessarar áherslu á tíma þegar fasismi og hatursfull þjóðernishygja var í sókn í Frakklandi og víða í Evrópu. Markmið einstaklinganna sem stóðu að safninu var, eins og Alice L. Conklin hefur bent á, í raun að búa til og kynna vísindi sem töluðu á móti kynþáttahygju á tímum öfgafullrar þjóðernishygju, kynþáttafordóma og útlendingaandúðar.⁵⁴

Hvaðan komu þau og hver eru þau?

Þegar horft er á andlitin á brjóstmyndum Kanarísafnsins er ljóst að aðstæður þessara einstaklinga voru ekki þær sömu þegar mótin voru tekin. Sumir einstaklingar eru með opin augun og hálfopinn munn, á meðan aðrir hafa klemmt augun saman og hrukkað ennið þegar gifsmótið var búið til. Enn aðrir hafa stór sár á andlitinu sem gefa til kynna, ásamt opnum augunum, að þeir hafi verið dánir þegar afsteypan var gerð. Í sumum tilfellum er ómögulegt að vita hvort einstaklingar voru lifandi eða dánir þegar mótið var tekið. Þetta á sérstaklega við um brjóstmyndir sem hafa verið unnar áfram til þess að vera til sýnis sem listrænir sýnisgripir, því hægt var að mála augun opin eða láta þau virðast vera opin með lítilsháttar vinnu.⁵⁵

Það hefur verið einstaklega óþægilegt að láta gera gífarsfeyppu af andliti sínu. Litlum strám var stungið í nasirnar svo viðkomandi gæti andað eða mótuð göt fyrir nasirnar á meðan ferlið fór fram.⁵⁶ Í sumum tilfellum sættist

⁵³ Sama rit, bls. S85.

⁵⁴ Alice L. Conklin, „Civil Society, Science, and Empire in Late Republican France. The Foundation of Paris's Museum of Man“, *Osiris* 17/2002, bls. 255–290, hér bls. 258.

⁵⁵ Marcia Pointon, „Casts, Imprints and the Deathliness of Things. Artifacts at the Edge“, bls. 172.

⁵⁶ M. H. Kaufman og Robert McNeil, „Death Masks and Life Masks at Edinburgh University“, bls. 506; Tobias M.R. Houlton og B.K. Billings, „Blood, Sweat and

fólk á að láta taka afsteypu af höfði eða líkama sínum vegna þess að gjafir eða greiðsla var í boði, en í öðrum hafði það lítið val og var jafnvel þvingað með líkamlegu ofbeldi.⁵⁷ Í enn öðrum tilfellum voru einstaklingar viljugir til þess að taka þátt í því sem þeir litu á sem framþróun vísinda eins og sýnt verður hér á eftir.

Í þessum hluta greinarinnar fjalla ég um brjóstmyndir á Kanarísafninu og hvernig það kom til að sumar þeirra voru gerðar. Ég dreg þannig athygli að nokkrum einstaklingum sem til er brjóstmynd af, en einnig þeim sem bjuggu til brjóstmyndirnar, sem endurspeglar það samhengi sem þær voru gerðar í. Eins og umræðan sýnir koma brjóstmyndirnar á Kanarísafninu úr ólíkum áttum, sem og einstaklingarnir sem þær eru af. Forsendur fyrir vali á hvaða brjóstmyndir voru keyptar eru ekki ljósar en þó má telja að markmiðið hafi verið að sýna það sem á þeim tíma voru taldir ólíkir kynþættir enda safnkosturinn kynntur á þann hátt í umræðu um brjóstmyndirnar árið 1893.⁵⁸ Á safninu eru ekki neinar upplýsingar aðrar en þær sem hafa verið sýnilegar á litlu tréspjaldi á standi sem þær standa uppi á í sýningasalnum.⁵⁹ Á þessu spjaldi er stundum nafn einstaklingsins, í öðrum tilfellum einfaldlega nafn ættflokks eða landsvæðis. Listi safnsins í dag yfir brjóstmyndir í eigu þess endurspeglar sömu upplýsingar. Þessi vöntun á upplýsingum um einstaklingana gefur til kynna að fyrst og fremst var litið á þá sem fulltrúa ákveðinna hópa eða kynþátta. Rannsókn mín á brjóstmyndasafninu hefur því falið í sér greiningu á efni skjalasafnsins á Kanarísafninu, leit að upplýsingum um brjóstmyndir almennt sem gerðar voru á þessum tíma, sem og greiningu á safnkosti *Musée de l'Homme* í París í gegnum heimildir og heimsóknir á safnið. Val mitt á brjóstmyndum til að fjalla um hér reynir að draga fram úr hversu ólíkum áttum þær komu og þau fjölbreyttu tengsl sem endurspeglast í söfnun þeirra. Um margar brjóstmyndanna hefur mér ekki tekist að finna neinar upplýsingar.

Plaster Casts. Reviewing the History, Composition, and Scientific Value of the Raymond A. Dart Collection of African Life and Death Masks“, *HOMO* 68: 5/2017, bls. 362–377, hér bls. 364–369.

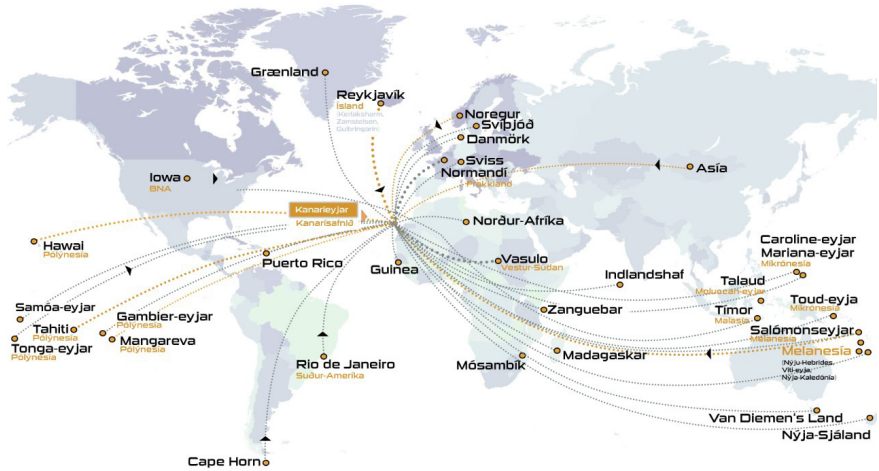
⁵⁷ Tobias M.R. Houlton og B.K. Billings, „Blood, Sweat and Plaster Casts“, bls. 362–377.

⁵⁸ Don Diego Ripoch y Torrens, *Estudio de los bustos que posee este centro antropológico*, Las Palmas de Gran-Canaria, 1893.

⁵⁹ Þetta hefur þó breyst ögn eftir að ég hóf rannsókn mína, en hún hefur aukið áhuga safnsins á sögu þessara brjóstmynda. Í rannsóknarferð minni 2019 hafði safnið til dæmis sett tvær brjóstmyndir á sýnilegri stað með ögn meiri upplýsingum.

Uppruni brjóstmyndanna í Kanarísafninu

Höfundur Kristín Loftsdóttir

Staðarnöfn byggja á þeim sem notuð voru við skráningu brjóstmyndanna á Kanarísafninu undir lok 19. aldar.

Einstaklingarnir sem brjóstmyndirnar voru gerðar eftir komu frá ólíkum stöðum í heiminum. Hönnuður kortsins er Matthildur Sigurgeirsdóttir.

Mikilvægur hluti af safni brjóstmynda gerðum eftir lifandi fólki í eigu *Musée de l'Homme* kemur frá vísindaleiðangri sem Pierre Marie Alexandre Dumoutier, einn af nemendum höfuðlagsfræðingsins Franz Joseph Gall, tók þátt í. Dumoutier (1797–1871) fæddist í París árið 1797 og lærði við læknaskólann í París en lauk ekki námi. Hann hafði aðstoðað á námskeiði um höfuðlagsfræði⁶⁰ og fengið þjálfun í að gera afsteypur af höfðum háls- höggvinna glæpamanna.⁶¹ Dumoutier fylgdi vísindaleiðangri Dumont d'Urville (1790–1842) í Suðurhöf og til suðurpólsins til að geta tekið afsteypur af fólki utan Evrópu. Stuttu fyrir leiðangurinn hafði d'Urville sannfærst um mikilvægi höfuðlagsfræða.⁶² Þegar leiðangurinn fór frá Frakklandi árið 1837 voru höfuðlagsfræði mjög vinsæl þar í landi, þrátt fyrir að þau væru einn-

⁶⁰ Erwin Heinz Ackerknecht, „PMA Dumoutier et la collection phrénologique du Musée de l'Homme“, *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 7: 5/1956, bls. 289–308, hér bls. 290.

⁶¹ Marc Renneville, „Un musée d'anthropologie oublié. Le cabinet phrénologique de Dumoutier“, *Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris, Nouvelle Série* 10: 3–4/1998, bls. 477–484, hér bls. 478.

⁶² Marc Rochette, „Dumont d'Urville's Phrenologist. Dumoutier and the Aesthetics of Races“, bls. 251–268.

ig umdeild.⁶³ D'Urville bað um nákvæmar leiðbeiningar frá *Académie des Sciences morales et politiques* varðandi rannsóknir á þeim „kynþáttum“ sem hann myndi hitta á ferð sinni. Nefnd sem var sett á fót lagði áherslu á að markmiðið væri meðal annars að skapa grunn fyrir mannfræði sem fæli í sér rannsóknir á bæði líkama og siðferðislegum einkennum manneskjunnar. Leiðangurinn ætti að vera sá fyrsti sem safnaði brjóstmyndum af fólki sem lifði lífi „villimanna“ (e. *in the state of barbarism*).⁶⁴ Meðan á leiðangrinum stóð var safnað í kringum 50 afsteypum af höfðum og fjölda hauskúpa, auk annarra líkamsleifa og muna.⁶⁵

Í upphafi ferðarinnar hafði leiðangur d'Urville viðkomu á eyjunni Tenerife á Kanaríeyjum. Í frásögn ferðarinnar er sagt frá gosbrunni sem enn stendur í höfuðborginni Santa Cruz. Hann einkennist meðal annars af hvítum marmaraóbelix og við hvert af fjórum hornum hans standa stytur af Guanche-konungum, frumbyggjum Tenerife-eyju, og hver heldur á beinum í höndum sér. D'Urville skrifar: „Áletrunin rifjar upp trúskipti Guanche-fólksins til kristinnar trúar. Hún [áletrunin] hefði mátt minnst á að til þess að ljúka trúskiptunum til fullnustu, útrýmdu Spánverjar fólkinu.“⁶⁶ Síðar í textanum er bætt við: „Í dag lifir Guanche-þjóðin eingöngu að nafninu til. Bein þeirra eru grafin í hellum eyjanna, þangað sem Spánverjar fara daglega til að grafa þau upp svo hægt sé að svala forvitni ferðalanganna.“⁶⁷ Hann grunaði líklega ekki að síðar yrði búið til safn í kringum þessar minjar og afsteypur af brjóstmyndum hans notaðar til að skapa vísindalegri umgjörð um bein þessara frumbyggja Kanaríeyja.

Þar sem töluverður fjöldi brjóstmynda á Kanarísafninu virðist koma

⁶³ Sama rit, bls. 252.

⁶⁴ Bronwen Douglas, *Science, Voyages, and Encounters in Oceania, 1511–1850*, Basingstoke, England: Palgrave Macmillan, 2014, bls. 258.

⁶⁵ Marc Rochette, „Dumont d'Urville's Phrenologist. Dumoutier and the Aesthetics of Races“, bls. 251–268.

⁶⁶ „Une inscription rappelle la conversion du peuple guanche à la religion chrétienne. Elle eût pu ajouter que, pour rendre la conversion plus complète, les Espagnols exterminèrent la nation indigène“ (lauslega þýtt úr frönsku af höfund, neðanmálsgrein skrifuð af Mr Roquemaurel). M. J. Dumont d'Urville, *Voyage au Pole Sud et dans L'Océanie sur les Covettes L'Astrolabe et la Zélée, Tome 1*, Paris: Gide, 1841, bls. 206.

⁶⁷ „Aujourd'hui, le peuple guanche n'existe plus que de nom. Ses ossements sont enfouis dans les cavernes de l'île, d'où les Espagnols vont chaque jour les exhumer pour satisfaire la curiosité des voyageurs“ (lauslega þýtt úr frönsku af höfund, neðanmálsgrein skrifuð af Mr Roquemaurel). M. J. Dumont d'Urville, *Voyage au Pole Sud et dans L'Océanie sur les Covettes L'Astrolabe et la Zélée, Tome 1*, bls. 207.

frá leiðangri d'Urville mun ég fjalla um nokkrar þeirra hér. Tvær eru af einstaklingum frá Nýja-Sjálandi að nafni Poukalem og Heroura. Gerð var brjóstmynd á sama tíma af einum öðrum einstaklingi, Taha-Tahala (Taka-tahara), sem finna má í *Musée de l'Homme*. Kanarísafnið keypti ekki afsteypuna af honum, heldur eingöngu þær tvær fyrrnefndu. Það má velta því fyrir sér hvers vegna ekki var talin ástæða til að kaupa brjóstmynd Taha-Tahala,⁶⁸ sérstaklega ef haft er í huga að hann var á sínum tíma þekktastur af þessum þremur einstaklingum, ef marka má fræðimanninn Ross Calman.⁶⁹ Þegar leiðangur d'Urville kom til Nýja-Sjálands stóðu þar yfir blóðug átök milli ólíkra þjóðernishópa. Átökin voru hluti af upplausn sem skapaðist vegna komu Evrópubúa til eyjanna áratugum fyrr. Árið 1788 hafði verið sett á fót fanganýlenda (e. *convict colony*) í Botany Bay á Nýja-Sjálandi og 10 árum seinna fóru selveiðar af stað þar, sem og hvalveiðar og viðskipti með hör (e. *flax*). Þessum nýju landnemum fylgdu sjúkdómar sem lögðu að velli hálfan Ngai Tahu-þjóðflokkinn á fjórða áratug 19. aldar, en hann var hluti af Maori-þjóðinni. Evrópubúar innleiddu jafnframt nýja tækni í vopnum sem gerði átök milli ólíkra þjóðflokka Maori hættulegri en áður hafði verið. Þe Rauparaha, sem var Maori-höfðingi hópsins Ngati Toa, fékk til dæmis aðstoð Evrópubúa við að leggja undir sig auðlindir annarra hópa, gegn því að borga fyrir hana með hör.⁷⁰ Þessi átök höfðu í för með sér að margir Ngai Tahu flúðu frá heimahögum sínum til ættingja sunnar, margir bjuggu hjá hvalstöðvunum og átti það við um bæði Piuraki og Taha-Tahala.⁷¹

Skip d'Urville, *Astrolobe*, kom til Otago á Nýja-Sjálandi árið 1840 og lá þar í höfn á milli 30. mars og 3. apríl. Skipverjar tóku strax eftir erfiðum aðstæðum fólksins⁷² og er ljóst af lýsingum d'Urville að hann telur að samskipti við Evrópumenn hafi ekki haft jákvæð áhrif.⁷³ Dumoutier talar um í minnis-

⁶⁸ Taha-Tahala var höfðingi þjóðflokksins Ngai Tahu frá Banks Peninsula sem var á ferðalagi í Otago á tímabilinu 1827–1839 þegar brjóstmyndirnar voru gerðar. Ross Calman, „He Ahuga Tipuna. Faces of the Ancestors“, *Fiona Pardington. The Pressure of Sunlight Falling*, ritstjórar Kriselle Baker og Elizabeth Rankin, Dunedin, Nýja Sjálandi: Otago University Press, 2011, bls. 113–117, hér bls. 116.

⁶⁹ Sama rit, bls. 116.

⁷⁰ Sama rit, bls. 114.

⁷¹ Sama rit, bls. 114–115. Sjá einnig Stacy L. Kamehiro, „Documents, Specimens, Portraits. Dumoutier's Oceanic Casts“, *Fiona Pardington: The Pressure of Sunlight Falling*, ritstjórar Kriselle Baker og Elizabeth Rankin, Dunedin, Nýja Sjálandi: Otago University Press, 2011, bls. 102–117, hér bls. 108.

⁷² Ross Calman, „He Ahuga Tipuna. Faces of the Ancestors“, bls. 115.

⁷³ M. J. Dumont d'Urville, *Voyage au Pole Sud et dans L'Océanie sur les Covettes L'Astrolabe et la Zélée, Tome 9*, 1841.

blöðum sínum að þeir innfæddu séu í ömurlegu ástandi. Hann bauð einum manni gjafir gegn því að fá að gera mót af höfði hans en allt kom fyrir ekki, þangað til hann bauð gamla einkennisfrakkann sinn (e. *old uniform overcoat*):

Capai (gott), hann endurtekur *Capai* og loks ákveður hann sig. Strax er komið með skæri fyrir hár hans og klukkustund síðar held ég á móti af andliti nokkuð myndarlegs Nýsjálendings þar sem húðflúrið kemur vel fram sem munstur í mótinu. Nú þegar fyrsta skrefið hefur verið stigið get ég vænst þess að aðrir fylgi í fótspor hans og í raun gerist það næsta dag. Maðurinn sem ég tók mót af fyrsta daginn leyfir mér að taka mót af höfði konu sinnar. Annar maður, sem öxlin hafði næstum farið úr liði hjá þegar hann skaut af byssu sinni og ég hlynnti að, treysti mér fyrir höfði sínu og með þessu er safn mitt af fólkinu í Otago tilbúið.⁷⁴

Ross Calman bendir á að það sé í raun ótrúlegt að Dumoutier hafi getað sannfært þessa einstaklinga um að fá að taka mót. Ekki eingöngu vegna þess að hárið var rakað af og vegna þeirra óþæginda sem fylgdu heldur líka vegna þess að í hefðbundnu Maori-samfélagi var höfuðið heilagasti hluti líkamans. Þetta telur Calman vera tákni um hversu mikið menning þessa fólks hafði breyst þegar leiðangur d'Urville kom.⁷⁵ Af lýsingu Dumoutier að dæma virðist sem konan, Heroua, hafi ekki haft mikið val um hvort tekið væri mót af höfði hennar eða ekki. Lítið sem ekkert er vitað um Heroua annað en að hún var eiginkona annað hvort Poukalem eða Taha-Tahala.⁷⁶ Þó er bent á það í textanum að síðar sigldi skipið norður að Akaroa-höfn og var þar á milli 8. og 17. apríl. Á því svæði var mikið af yfirgefnum þorpum og bara nokkrir einstaklingar í höfninni vegna átakanna við Ngati Toa. Einhver sagði Dumont frá því að margir Ngai Tahu menn væru í burtu að berj-

⁷⁴ *Capai* (it's good), he keeps repeating *capai* and at last, he makes up his mind. Immediately scissors cut into his hair and an hour later, I hold the cast moulded from nature of a fairly handsome Zealander face whose hollowed tatto is perfectly reproduced as a raised pattern in the mould. Now that the first step is taken, I can expect to entice others to follow sit and indeed this is what happens the following day. The man whose head I moulded the first day allows me to cast his wife's head. Another man who nearly dislocated his shoulder when shooting his gun and whom I gave some treatment, entrust me with his head, and this completes my collection of casts for the inhabitants of Otago. Ross Calman, „He Ahuga Tipuna. Faces of the Ancestors“, bls. 115.

⁷⁵ Sama rit, bls. 115.

⁷⁶ Sama rit, bls. 115.

ast gegn Ngati Toa. Í ferðabókinni er því lýst að á meðan á því stóð biðu konur og dætur heima og grétu yfir þeim fjölskyldumeðlimum sem hefðu þegar dáið í stríðinu. Hluti af sorgarferli þeirra var að skera í andlit sitt með beittum steinum eða skeljum og Calman bendir á að þetta megi sjá á andliti Heroua.⁷⁷ Skurðirnir eða för eftir skurði sjást mun betur á teikningum sem gerðar voru af brjóstmyndinni í Frakklandi á sínum tíma heldur en á brjóstmyndinni sjálfri eins og hún er á Kanarísafninu.

Á Kanarísafninu má einnig finna brjóstmyndir af frumbyggjum Tasmaníu, sem gerðar voru af Dumoutier í leiðangri d'Urville. Þær minna á ofbeldið sem tengsl Evrópumanna við þjóðflokkana fól í sér. Þegar leiðangur d'Urville kom til Tasmaníu höfðu áratugirnir á undan einkennst af grimmi- legu ofbeldi í garð innfæddra. Notkun Noémie Etienne á hugtakinu átaka- svæði eða *conflict zone* á vel við hér.⁷⁸ Á Englandi og Tasmaníu voru margir sem gagnrýndu stefnu stjórnvalda harðlega, en dauði Tasmaníukonunnar Truganini árið 1877 er oft talinn táknrænn fyrir útrýmingu fólksins og sam- félagsins.⁷⁹ Leiðangur d'Urville tók mót af einni konu og fimm karlmönnum í Hobart Gaol fangelsinu í Tasmaníu.⁸⁰ Bronwen Douglas segir í umræðu sinni um leiðangurinn að allir þessir einstaklingar voru fangar og hafa því líklega haft lítið um þátttöku sína að segja. Læknirinn á staðnum veitti að- gang að líkómum þeirra og gaf Dumoutier einnig hauskipun til að taka með sér.⁸¹ Hér stangast þó heimildir nokkuð á því að samkvæmt annarri heimild er líklegt að brjóstmyndir Dumoutier af frumbyggjum Tasmaníu hafi allar verið gerðar eftir öðrum brjóstmyndum (en ekki lifandi fólki) fyrir utan eina.⁸²

Það er þó alveg ljóst að auk þessa gerði Dumoutier mót af tveimur brjóstmyndum sem gerðar höfðu verið af listamanni. Þær voru af þekktum

⁷⁷ Sama rit, bls. 115.

⁷⁸ Noémie Etienne, „When Things Do Talk (in Storage). Materiality and Agency between Contact and Conflict Zones“, bls. 171–172.

⁷⁹ Raphaël Lemkin, „Tasmania“, *Patterns of Prejudice* 39: 2/2005, bls. 170–196, hér bls. 191–195. Þrátt fyrir að ofbeldi og útrýming fólksins á Tasmaníu sé vel þekkt bendir John Docker á að í Ástralíu og Bretlandi eigi sér ennþá stað afneitun á þætti Breta í þjóðarmorði á Tasmaníu. Sjá John Docker, „A plethora of intentions. Genocide, settler colonialism and historical consciousness in Australia and Britain“, *The International Journal of Human Rights* 19: 1/2015, bls. 74–89, hér bls. 78, 81, 83–84.

⁸⁰ Bronwen Douglas, *Science, Voyages, and Encounters in Oceania, 1511–1850*, bls. 266.

⁸¹ Sama rit, bls. 266.

⁸² Norman James Brian Plomley, „Notes on some Tasmanian Aborigines and on portraits of them“, *Papers and Proceedings of the Royal Society of Tasmania* 102/1968, bls. 47–54, hér bls. 52.

einstaklingum þess tíma, Truganini og Wooraddy.⁸³ Saga þeirra er átakanleg eins og nýlendusaga frumbyggja Tasmaníu. Truganini (fædd um 1812) ólst upp við gegndarlaust ofbeldið sem einkenndi yfirráð Breta á heimaslóðum hennar. Innfæddir voru fluttir yfir á aðrar eyjar þar sem aðstæður voru ömurlegar, og þar var hún eins og aðrir, fangi stærstan hluta lífs síns.

Kanarísafnið pantaði brjóstmyndirnar af Truganini og Wooraddy en þær eru ekki á safninu í dag og mér hefur ekki tekist að finna nein spor um þær í skjalasafni safnsins. Listi yfir þær brjóstmyndir sem Kanarísafnið óskaði eftir á sínum tíma, sem ég fann í fornskjalasafni þess, og önnur umræða um styttnar í skjalasafni safnsins endurspeglar hins vegar að þær voru pantaðar. Það er óljóst hvort þær komust á leiðarenda og ef svo er hvað varð þá um þær. Á Kanarísafninu voru keyptar fimm aðrar brjóstmyndir frá leiðangri d'Urville í Tasmaníu. Erfitt er að skilja af hverju ákveðið var að kaupa ekki þá sjöttu sem til var á Parísarsafninu. Þrjár af þessum brjóstmyndum voru meðal þeirra sem brotnuðu fljótlega eftir að safnið keypti þær. Þær tvær sem eftir standa eru nafnlausar og eingöngu skráðar undir nöfnunum *Indigena* og *Tasmaniano*. Við nánari skoðun má sjá að þetta er sama brjóstmyndin sem er skráð undir tveimur nöfnum og númerum. Mistökin hljóta að hafa verið gerð í París þegar brjóstmyndirnar voru búnar til. Norman James Brian Plomley⁸⁴ bendir á að í *Musée de l'Homme* virðist hafa orðið ruglingur á nöfnum á þremur brjóstmyndum. Þetta gerir að verkum að erfitt er að vita nákvæmlega af hvaða einstaklingi Tasmaníu brjóstmyndin í Kanarísafninu er. Við samanburð minn á brjóstmyndum frá *Musée de l'Homme* og þeirri sem Kanarísafnið á mátti þó sjá að sú brjóstmynd sem er nafnlaus á Kanarísafninu er titluð *Hylebouyer* á *Musée de l'Homme*. Plomley telur að hún sé rangt merkt og að í raun og veru sé um að ræða Guenny, unga konu sem dó árið 1839.⁸⁵

Ein af brjóstmyndum Kanarísafnsins sem einnig kemur frá leiðangri d'Urville er merkt Mafi, sjómanni frá Vavao-eyju. Andlit hans er magurt og veiklulegt. Hálfopinn munnur og augu gefa til kynna að hann hafi verið dáinn þegar brjóstmyndin var gerð. Saga þessarar brjóstmyndar er merkileg því hún kallar fram hversu margflókin tengsl áttu sér stað á ákveðnum tengslasvæðum þar sem þau snerust ekki eingöngu um ofbeldi og afmennsk-

⁸³ Sama rit, bls. 52; Bronwen Douglas, *Science, Voyages, and Encounters in Oceania, 1511–1850*, bls. 266.

⁸⁴ Norman James Brian Plomley, „Notes on some Tasmanian Aborigines and on portraits of them“, bls. 47–54.

⁸⁵ Sama rit, bls. 52.

un. Í ferðasögu d'Urville kemur fram að Mafi hafi verið ungur maður sem ákvað að slást í för með leiðangri d'Urville í október 1839. Þegar skipið var í höfn á Vavao-eyju bað Mafi leyfis til að koma um borð í skipið og samkvæmt frásögninni kynnti hann sig af sjálfsöryggi og útskýrði að hann væri í raun frá annarri eyju, Tonga, og vildi komast í burtu. Honum er lýst sem vel byggðum, með glaðlegt fas og klæddur í jakka og buxur. Úr varð að hann var ráðinn sem einn af áhöfninni.⁸⁶ D'Urville talar hlýlega um Mafi í ferðabókinni og nefnir að hann sé gáfaður, ákveðinn⁸⁷ og tryggur.⁸⁸ Á einum stað er vísað til Mafis með eftirfarandi orðum: „miðlarinn okkar, kokkurinn okkar og gestur okkar“, og minnst á að hann hafi fengið mikið hrós frá áhöfninni fyrir hæfileika sína sem kokkur.⁸⁹ Tæplega ári eftir að Mafi slóst í för með leiðangrinum dó hann svo við austurströnd Borneo (það er Kalimantan, Indónesíu), líklega úr berklum eða lungnabólgu. Líkami hans var varðveittur í alkóhóli og mót tekið af heilanum og höfði hans. Í augum Dumoutier og d'Urville var það vafalítið heiður fyrir Mafi að vera gerður ódauðlegur með þessum hætti og að líkami hans væri settur í þjónustu vísinda. Eitt sinn eftir að heim var komið og Dumoutier sýndi annað hvort heila eða höfuð Mafis var það með inngangsorðunum „hér er hann, vinur okkar“.⁹⁰ Þessi orð minna á hvernig þeir sem gerðu brjóstmyndirnar og söfnuðu þeim voru heillaðir af hugmyndum sem sneru að framgangi vísinda sem leiðar að betrun manneskjunnar og jafnvel tilbúnir að færa eigin líkama til málstaðarins. D'Urville lét til dæmis gera afsteypu af eigin höfði, sem og afsteypu af höfði konu sinnar og sonar. Þegar hann óttaðist að snúa ekki lifandi úr ferð sinni til Suðurhafsins gerði hann erfðaskrá þar sem hann óskaði eftir því að Dumoutier fengi höfuð sitt eftir dauða sinn og notaði það til rannsókna í höfuðlagsfræðum. Tveimur árum eftir að d'Urville kom til baka til Frakklands úr leiðangrinum dó hann í hræðilegu slysi þegar hann var á heimleið frá Versölum með konu sinni og syni. Þau brunnu öll inni í

⁸⁶ M. J. Dumont d'Urville, *Voyage au Pole Sud et dans L'Océanie sur les Covettes L'Astrolabe et la Zélée, Tome 4*, bls. 131–132.

⁸⁷ Sama rit, bls. 148.

⁸⁸ Sama rit, bls. 36. Hér má hafa í huga að d'Urville dó af slysförum áður en hann náði að klára ferðabók sína til útgáfu og M. Vincendon-Dumoulin tók við eftir að bindi þrjú lauk. Hann var þó að vinna úr frásögn sem d'Urville hafði skrifað meðan á ferðalaginu stóð.

⁸⁹ „[Q]ui est tout à la fois notre pourvoyeur, notre cuisinier et notre convive“. M. J. Dumont d'Urville, *Voyage au Pole Sud et dans L'Océanie sur les Covettes L'Astrolabe et la Zélée, Tome 5*, bls. 39.

⁹⁰ Bronwen Douglas, *Science, Voyages, and Encounters in Oceania, 1511–1850*, bls. 270.

lestarvagni. Dumoutier gat greint höfuðkúpu d'Urilles frá öðrum fórnarlömbum vegna þekkingar sinnar og reynslu.⁹¹ Brjóstmynd d'Urilles er til sýnis í *Musée de l'Homme* í París og þrátt fyrir að hún hafi ekki verið keypt af Kanarísafninu er hún áhugaverð í samhenginu hér því hún endurspeglar þessa fjölbættu merkingu brjóstmyndanna.

Margvíslegar leiðir voru notaðar til að bæta safn brjóstmyndanna og gera það sem fjölbreytilegast. Sumar brjóstmyndir á Kanarísafninu eru gerðar eftir einstaklingum sem af ýmsum ástæðum voru í París og samþykktu að láta taka afsteypu af sér. Ein slík er af Osifekunde, Yoruba-manni frá suðurhluta Nígeríu. Osifekunde bjó í Ijebu-Ode rétt hjá Lagos og var líklega fæddur 1795. Þegar hann var um 20 ára og á viðskiptaferðalagi var hann tekinn til fanga og seldur í þrældóm.⁹² Lovejoy segir að Ijaw-sjóræningjar frá óseyrum Níger-fljótsins (einnig hluti af núverandi Nígeríu) hafi handsamað hann og selt þrælasölum frá Brasilíu.⁹³ Í Rio de Janeiro var hann keyptur af frönskum manni og endurskírður Joaquim. Hann dvaldist í Brasilíu í 20 ár eða þar til einhvern tímann á milli 1836 og 1838 þegar eigandi hans ákvað að ferðast til Parísar og taka Joaquim með sér sem þjón sinn. Þrælahald var á þeim tíma bannað í Frakklandi og því fékk Osifekunde í raun frelsi þegar hann kom til Parísar. Í París lágu saman leiðir hans og Armand Avezac, varaforseta *Société Ethnologique* í París. Avezac hafði mikinn áhuga á að fræðast betur um siði og samfélag fólks á óseyrum Níger. Avezac skráði niður almennar upplýsingar um heimaslóðir Osifekunde sem og sögu hans og hefur vafalítið haft einhverja milligöngu eða aðkomu að tilurð brjóstmyndarinnar þótt ég hafi það ekki staðfest. Avezac segir í riti sínu að Osifekunde sé augljóslega af göfugum uppruna. Hann útskýrir að margir „negrar“ – eins og hann orðar það – leggi reyndar áherslu á einhverskonar göfugan uppruna, en nákvæm og greinagóð þekking Osifekunde á stjórn og samfélagsskipan auki líkurnar

⁹¹ Kriselle Baker og Elizabeth Rankin, „In Search of the Present Fiona Pardington's Ahua“, *Fiona Pardington. The Pressure of Sunlight Falling*, ritstjórar Kriselle Baker og Elizabeth Rankin, Dunedin, Nýja Sjáland: Otago University Press, 2011, bls. 12–18, hér bls. 12.

⁹² Paul E. Lovejoy, „Civilian Casualties in the Context of the Trans-Atlantic Slave Trade“, *Civilians in Wartime Africa. From Slavery Days to Rwandan Genocide*, ritstjóri John Laband, Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2007, bls. 17–50, hér bls. 32–33; Paul E. Lovejoy, „Scarification and the Loss of History in the African Diaspora“, *Activating the Past. History and Memory in the Black Atlantic World*, ritstjórar Andrew Apter og Lauren Derby, Newcastle upon Tyne, England: Cambridge Scholar Publishing, 2010, bls. 99–138, hér bls. 105.

⁹³ Paul E. Lovejoy, „Civilian Casualties in the Context of the Trans-Atlantic Slave Trade“, bls. 17–50.

á því að hann sé að segja rétt frá.⁹⁴ Avezac reyndi að hjálpa Osifekunde að fara til Sierra Leone, sem var þá undir breskri stjórn og áfangastaður margra fyrrverandi þræla, en Osifekunde óskaði sér að fara aftur til Brasilíu til að hitta son sinn, þrátt fyrir að eiga á hættu að verða aftur hnepptur í þrældóm. Avezac missti svo samband við hann eftir 1839 þegar Osifekunde flutti í burtu.⁹⁵

Brjóstmynd Osifekunde var færð inn í kynþáttadeilur 19. aldar í Frakklandi. Árið 1847 voru þar harðar deilur um hvort „fegurð“ væri merkingarbær til að segja fyrir um greind kynþátta, en eins og James Smalls⁹⁶ bendir á var markmið þeirrar umræðu fyrst og fremst að draga betur fram meginéinkenni „hvíts“ og „svarts“ kynþáttar sem andstæður. Victor Courtet de l'Isle var íhaldssamur kenn-

Brjóstmynd Osifekunde (Joaquim). Ljósmynd höfundar, *El Museo Canario*.

ingasmíður sem taldi rétt að raða kynþáttum eftir fegurð þeirra eða ljótleika. Í stuttu máli taldi hann að fegurð og siðmenning væru nátengdar, rétt eins og ljótleiki og villimennska. Victor Schoelcher, sem hann deildi við, ásakaði hann um að nota pólitík til að raða kynþáttum í stað þess að styðjast við vísindi. Avezac blandaði sér í þessar deilur með því að benda á að til að sýna veikleikann í sýn Courtets mætti notast við brjóstmyndir sem gerðar hefðu verið af tveimur afrískum mönnum: Brjóstmynd Osifekunde og manns sem gekk undir nafninu Saïd Abdallah. Brjóstmynd Abdallah er ekki til í Kanarí-

⁹⁴ Armand Avezac, *Notice sur le pays et le peuple des Yébus en Afrique*, Paris: Librairie Orientale de Mme Ve Dondey-Dupré, 1845, bls. 18–24.

⁹⁵ Paul E. Lovejoy, „Civilian Casualties in the Context of the Trans-Atlantic Slave Trade“, bls. 17–50; Armand Avezac, *Notice sur le pays et le peuple des Yébus en Afrique*, 1845, bls. 23.

⁹⁶ James Smalls, „Exquisite Empty Shells. Sculptured Slave Portraits and the French Ethnographic Turn“, *Slaves Portraiture in the Atlantic World*, ritstjórar Agnes Lugo-Ortiz og Angela Rosenthal, Cambridge, England: Cambridge University Press, 2013, bls. 283–314, hér bls. 290–291.

safninu en hann var fyrrum þræll sem varð frægt módel í París, meðal annars fyrir myndhöggvarann Charles Cordier (1827–1905). Gustave d’Eichtahal sagði í samhengi þessara deilna að brjóstmyndirnar tvær væru:

ný sönnun fyrir mikilvægi flokkunarfræðilegra ímynda. Ein brjóstmyndin er, eins og fyrr hefur verið bent á, raunveruleg táknmynd ljótleika negranna, en jafnframt af einstaklingi sem er hluti af einum siðmenntaðasta kynþætti Afríku. Hin brjóstmyndin sýnir fegurð negranna, en hún er af Seid Enkess [annað nafn yfir Saïd Abdallah], sem er meðlimur meints villimannaþjóðflokks í Unnper Sennar [Súdan].⁹⁷

Benda má á að rétt nafn Abdallah er talið vera Toukou og að hann er ekki talinn hafa verið frá Súdan heldur Fulani frá Sokotó-ríkinu þar sem nú er Níger. Hann var tekinn höndum þar og seldur í þrældóm. Á einhverjum tímamarki kom hann til Frakklands, giftist franskri konu og vann sem módel fyrir listamenn, eins og fyrr er sagt, sem og í kennslustundum Hamy.⁹⁸ Slík endursköpun á sjálfri til efnahagslegs ávinnings var ekki óvenjuleg á þessum tíma hjá einstaklingum sem voru jaðarsettir vegna uppruna eða útlits, eins og ævisaga Ólafar Sölvadóttur í Vesturheimi ber vott um.⁹⁹

Að lokum má minnst á brjóstmyndirnar af Íslendingunum sem gerðar voru á Íslandi árið 1856 í tengslum við vísindaleiðangur Jérôme Napoléon Bonaparte prins til norðursins, þar á meðal til Íslands og Grænlands.¹⁰⁰ Forsaga málsins er sú að árið 1855 höfðu Frakkar sóst eftir auknum umsvifum á Íslandi en marga á þeim tíma grunaði að leiðangurinn 1856 tengdist áhuga þeirra á að skapa nýlendu á Íslandi.¹⁰¹ Tengsl Frakka við Ísland áttu sér tölu-

⁹⁷ Þýtt af höfundu úr ensku: „new proof of the importance of typological representations. One of these figures as has already been noted, a true depiction of Negroid ugliness, is that of an individual who is a member of one of the most civilized races of Africa. The other cast, an example of Negroid beauty, is that of Seid Enkess, a member of some reputedly barbarian tribe of Unnper Sennar [Sudan]“. James Smalls, „Exquisite Empty Shells“, bls. 291.

⁹⁸ Emmanuelle Sibeud, „A Useless Colonial Science?“, bls. S89; Ernest-Théodore Hamy, „Toukou le Haoussa. Souvenirs de laboratoire“, Bulletins et Mémoires de la Société d’anthropologie de Paris, V^o Série. Tome 7, 1906, bls. 490–496.

⁹⁹ Inga Dóra Björnsdóttir, *Ólöf eskimói. Ævisaga íslensks dvergs í Vesturheimi*, Reykjavík: Mál og menning, 2004.

¹⁰⁰ Hér er eingöngu stuttlega fjallað um þessar brjóstmyndir, enda verða þær sérstaklega til umfjöllunar í annarri grein síðar.

¹⁰¹ Kjartan Ólafsson, „Áform Frakka um nýlendu við Dýrafjörð. Napoléon prins á Íslandi 1856“, *Saga, tímarit Sögufélags* 24: 1/1986, bls. 147–203, hér bls. 147.

vert lengri sögu og hafði franskri fræðimaðurinn Paul Gaimard meðal annars dvalist á Íslandi við rannsóknir skömmu áður, árin 1835 og 1836,¹⁰² sem og Alfred Descloiseaux árið 1845.¹⁰³

Þegar leiðangur Napoléons prins kom við á Íslandi voru teknar afsteypur af höfðum þriggja kvenna og þriggja karla, en einnig af líkamspörtum þeirra og annarra einstaklinga. Jean-Benjamin Stahl frá *Muséum National d'Historiøre Naturelle* í París var með í för en hann var sérfræðingur í gerð brjóstmynda. Stahl tók afsteypur af Árna Magnússyni, 51 árs bónda í Ármóti í Porlákshöfn, Skafta Skaftasyni, sem var jafnaldri Árna frá Reykjavík, og Birni Gunnlaugssyni, 68 ára stærðfræðikennara og landmælinga- og kortagerðarmanni. Konurnar voru Ragnheiður Ólafsdóttir, 18 ára, Sigríður Bjarnadóttir, 24 ára, og Þóra Árnadóttir, einnig 24 ára. Þær eru allar titlaðar sem þjónustustúlkur.¹⁰⁴ Í Kanarísafninu má einnig finna brjóstmynd af Bjarna Jónssyni sem Stahl gerði árið 1845 í París. Eins og Æsa Sigurjónsdóttir hefur rakið ítarlega í umræðu sinni um sögu ljósmyndunar á Íslandi og hlut Bjarna í henni voru í sömu ferð Bjarna til Parísar einnig teknar ljósmyndir af honum fyrir myndaröð um kynþætti.¹⁰⁵ Bjarni var rektor Lærða skólans í Reykjavík, hafði lært í Kaupmannahöfn og ferðast víða. Hann talaði frönsku og ensku vel og var fenginn til að aðstoða leiðangursmenn og prinsinn þegar þeir komu til Íslands.¹⁰⁶ Einnig er til í París brjóstmynd af óþekktum Íslendingi frá leiðangri Gaimards en hana er ekki að finna í Kanarísafninu.

Dvöl leiðangursmanna á Íslandi dregur upp þá margflóknu stöðu sem

¹⁰² Árni Snævarr, *Maðurinn sem Ísland elskaði; Paul Gaimard og Íslandsferðir hans 1835–1836*, Reykjavík: Mál og menning, 2019.

¹⁰³ Æsa Sigurjónsdóttir, „French Photography in Nineteenth-Century Iceland“, bls. 10–17.

¹⁰⁴ Halldór Björn Runólfsson (ritstjóri), „Musée Islandique. Ólöf Nordal“, Reykjavík: Listasafn Íslands, 2012. Sýningin var í Listasafni Íslands á tímabilinu 14. 9. 2012 – 4. 11. 2012 og sýndi meðal annars ljósmyndir Ólafar af íslensku brjóstmyndunum (sjá umræðu Kristín Loftsdóttir, „Hlutgerving og kynþáttaflokkarnir á *Íslandssafninu* í París. Hugleiðingar út frá myndum Ólafar Nordal“, bls. 424–443). Einnig hefur Æsa Sigurjónsdóttir fjallað um íslensku brjóstmyndirnar í samhengi við umræðu sína um tengsl Íslands og Frakklands í gegnum ljósmyndir (sjá Æsa Sigurjónsdóttir, *Ísland í sjónmáli. Franskir ljósmyndarar á Íslandi 1845–1900/Islande En Vue. Photographes Français En Islande*, Reykjavík: JPV, 2000; Æsa Sigurjónsdóttir, „Aðdráttarafli líkamsmannfræðinnar í verki Ólafar Nordal Musée Islandique“, *Musée Islandique. Ólöf Nordal*, Reykjavík: Listasafn Íslands, 2012, bls. 4–16).

¹⁰⁵ Æsa Sigurjónsdóttir, *Ísland í sjónmáli. Franskir ljósmyndarar á Íslandi 1845–1900/Islande En Vue: Photographes Français En Islande*, bls. 34.

¹⁰⁶ Sama rit, bls. 24–25.

Ísland hafði í hugum Evrópuþjóða á 19. öld, þar sem landið vakti aðdáun, sérstaklega vegna fornsagna, en þótti samhliða því vanþróað og hluti af fortíðinni frekar en nútíð.¹⁰⁷ Eins og Æsa Sigurjónsdóttir hefur fjallað um þótti leiðangursmönnum og öðrum Frökkum mikið til Bjarna koma sem eintaks af hinum hvíta kynþætti,¹⁰⁸ en á sama tíma var staða Íslands veik í alþjóðasamfélaginu og Íslendingum sem heild gjarnan lýst sem á mörkum siðmenningar, eins og sjá má endurspeglast í áhyggjum íslenskra menntamanna undir lok aldarinnar af alþjóðlegri stöðu Íslands.¹⁰⁹ Leiðangursmönnum sjálfum fannst einnig ekki alltaf mikið koma til íslensks samfélags og í bók sem síðar var gefin út um leiðangurinn er Reykjavík lýst sem lítilfjörlegri og sorglegri en Íslendingum sem daufum, atkvæðalitlum en þó vinalegum.¹¹⁰

Brjóstmyndirnar af Íslendingum vekja einnig upp spurningar um ólíka félagslega stöðu þeirra einstaklinga sem gifsmótin voru tekin af. Í ferð Bjarna til Parísar virkar óhugsandi að hann hafi til dæmis á einhvern hátt verið þvingaður heldur fannst honum líklega spennandi að aðstoða á þennan hátt við framgang vísinda. Hið sama á við um Árna, Björn og Skafta. Athygli vekur að konurnar sem brjóstmyndirnar voru gerðar af voru yngri og félagsleg staða þeirra veikari. Þær þurftu ekki eingöngu að gangast undir það óþægilega ferli sem gerð brjóstmyndanna fól í sér heldur afklæddist einnig ein þeirra fyrir framan þessa ókunnugu menn, auk annarrar konu sem var ekki gerð brjóstmynd af. Hvers vegna sættu þær sig við að láta taka afsteypu af líkama sínum og höfðu þær eitthvað um það að segja? Áttuðu þær sig á því hversu vel andlit og líkamsgerð endurspegladist í lokaafurðinni?¹¹¹

Benda má á að sama ár og leiðangurinn kom til baka var sett upp sýning af mununum sem safnað var í leiðangrinum í *Palais-Royal* í París, en markmiðið var að gefa *Jardin des Plantes* þá í framhaldi af sýningunni.¹¹² Í grasagarðinum höfðu einnig verið til sýnis munir úr ferð Pauls Gaimard

¹⁰⁷ Kristín Loftsdóttir, *Crisis and Coloniality at Europe's Margins. Creating Exotic Iceland*, London og New York: Routledge, 2019, hér bls. 23.

¹⁰⁸ Æsa Sigurjónsdóttir, *Ísland í sjónmáli. Franskir ljósmyndarar á Íslandi 1845–1900/Islande En Vue: Photographes Français En Islande*, bls. 31.

¹⁰⁹ Kristín Loftsdóttir, *Crisis and coloniality at Europe's Margins. Creating Exotic Iceland*, bls. 30–45.

¹¹⁰ M. Charles Edmond, *Voyage dans les Mers du Nord. A Bord de la Corvette La Reine Hortense. Michel Lévy Frères*, París: Libraires-Éditeurs, 1857, bls. 89.

¹¹¹ Kristín Loftsdóttir, „Hlutgerving og kynþáttaflokkarnir á Íslandssafninu í París. Hugleiðingar út frá myndum Ólafar Nordal“, bls. 424–443.

¹¹² Laume, „Expédition scientifique du prince Napoléon dans les mers du Nord“, *L'Illustration, Journal Universel*, 10. janúar 1857, bls. 21–22.

eftir að fyrstu ferð hans til Íslands lauk, meðal annars íslenskur haförn.¹¹³ Á sýningunni í *Palais-Royal* mátti sjá sambland allskonar muna og brjóstmynda frá ólíkum svæðum norðursins, svo sem Íslandi, Grænlandi og Danmörku, sem var stillt upp fyrir gesti að skoða. Á teiknaðri mynd sem hefur varðveist af framsetningu gripanna má skýrt sjá valdatengsl sem framsetning þeirra felur óhjákvæmilega í sér eins og rétt var um í upphafi þessarar greinar. Hér verður sýning að tengslasvæði (e. *contact zone*) í merkingu Pratts og Cliffords,¹¹⁴ þar sem prúðbúnir safngestir ganga um vel skilgreint sýningarsvæði og skoða furður norðursins. Brjóstmyndirnar af einstaklingunum eru settar fram samhliða hauskipunum, steinum og minjum og smætta einstaklingana sem um ræðir í einskona afbrigði af fólki sem þar býr.

Viðkvæmir blutir, flókin saga

En hvað með brjóstmyndir í samtímanum? Á síðustu áratugum hafa verið heitar umræður um hvað eigi að gera við viðkvæma safngripi, en þó sérstaklega líkamsleifar einstaklinga sem gáfu aldrei samþykki sitt fyrir söfnun þeirra og geymslu. Hópar sem áður voru undir stjórn Evrópubúa í ólíkum hlutum heimsins hafa í auknum mæli krafist þess að fá til baka líkamsleifar forfeðra sinna.¹¹⁵ Brjóstmyndirnar eru augljóslega ekki jafn viðkvæmir hlutir og líkamsleifar en hafa þó einnig ratað inn í slíkar deilur. Eins og komið hefur fram hér að framan var hlutunum í mörgum tilfellum safnað í tengslum við ofbeldi af einhverju tagi. Noémie Etienne¹¹⁶ dregur fram ofbeldið í söfnun hluta sem geymdir eru í söfnum samtímans með því að umsnúa hugtakinu snertisvæði (e. *contact zone*) í átakasvæði (e. *conflict zones*). Hugtak hennar á sérstaklega vel við um safngripi sem safnað var í samhengi við eða í skjóli nýlendustefnunnar, eins og sumar brjóstmyndirnar kalla fram, þegar Evrópubúar lögðu með ofbeldi undir sig landsvæði og fólk í fjarlægum löndum. Aðrir safngripir sem eru ekki afleiðing af nýlendustefnunni geta þó

¹¹³ Árni Snævarr, *Maðurinn sem Ísland elskaði; Paul Gaimard og Íslandsferðir hans 1835–1836*, bls. 187.

¹¹⁴ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, bls. 8; James Clifford, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, bls. 188–199.

¹¹⁵ David Shariatmadari, „They’re not property’. The people who want their ancestors back from British museums“, *The Guardian*, 23. apríl 2019, sótt 12. maí 2020 af <https://www.theguardian.com/culture/2019/apr/23/theyre-not-property-the-people-who-want-their-ancestors-back-from-british-museums>.

¹¹⁶ Noémie Etienne, „When Things Do Talk (in Storage). Materiality and Agency between Contact and Conflict Zones“, bls. 171–172.

einnig verið hluti afmennskunar einstaklinga sem átti sér stað innan Evrópu á svipuðum tíma. Háskólinn í Ghent eyðilagði safn sitt af hauskúpum eftir seinna stríð, en þeim var safnað snemma á þriðja áratug 19. aldar í fangelsinu í Ghent. Lík fanga höfðu verið notuð til krufningar til að auka skilning á líf-fræði og líffærafræði manneskjunnar. Hauskúpur þóttu, eins og fyrr var sagt, mikilvægar til að skilja mun á milli ólíkra tegunda og sem tæki til að reyna að skilja mun á milli kynþátta. Þær rötuðu seinna til háskólans og í lok seinna stríðs hafði merking hauskúpanna, sem Claes og Deblon telja að hafi lengi verið flæðandi, orðið föst sem arfleifð kynþáttavísinda og ofsókna.¹¹⁷

Einn frægasta deilan sem tengist kröfu um afhendingu líkamsleifa er líklega sú sem snerist um Söru Baartman, sem *Musée de l'Homme* var gert að skila árið 2002. Baartman var Khoikhoi-kona frá Suður-Afríku, sem kom til Englands árið 1810 en dvaldist einnig í París. Hún var til sýnis bæði í Bretlandi og Frakklandi. Eftir dauða hennar árið 1816 var mót tekið af öllum líkamanum. Hún var svo bútuð í sundur og ákveðin líffæri, ásamt beinagrindinni, geymd í þágu vísindanna.¹¹⁸ Annað dæmi er Truganini, Tasmaníukonan sem minnst var á fyrr. Þegar fjöldi frumbyggja Tasmaníu var árið 1854 ekki orðinn nema nokkrir tugir var áhugi evrópskra fræðimanna á að safna líkamsleifum þeirra mikill. Truganini óttaðist mjög að eftir dauða sinn yrðu líkamsleifar hennar viðfangsefni fræðimanna og hafðar til sýnis, í stað þess að hljóta greftrun, enda hafði hún séð slíkt henda lík félaga sinna. Hún bað um að vera grafin eftir dauðann, en þegar hún dó var líkami hennar fluttur til Hobart Museum í Tasmaníu og hafður til sýnis fram til 1947 en þá var hann settur í geymslu vegna mótmæla. Árið 1976 skilaði safnið svo líkamsleifum hennar til Palawa-fólksins í Tasmaníu.¹¹⁹ Þrátt fyrir að flestar slíkar deilur hafi snúist um líkamsleifar má einnig velta upp svipuðum siðferðislegum spurningum varðandi brjóstmyndirnar. Terrance Weik spyr í samhengi við sögu indíána í Norður-Ameríku hvort gífsafsteypur ættu að vera settar undir sama hatt og líkamsleifar. Þar sem þær voru búnar til án samþykkis einstaklinganna sem um ræðir veltir Weik því upp hvort það eigi

¹¹⁷ Tinne Claes og Veronique Deblon, „When Nothing Remains. Anatomical Collections, the Ethics of Stewardship and The Meanings of Absence“, *Journal of the History of Collections* 30: 2/2018, bls. 351–362, hér bls. 356.

¹¹⁸ Tobias M.R. Houlton og B.K. Billings, „Blood, Sweat and Plaster Casts“, bls. 362–377; BBC News, „Hottentot Venus” goes home“, *BBC News*, 29. apríl 2002, sótt 12. maí 2020 af <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1957240.stm>.

¹¹⁹ Stan Florek, „Truganini (1812?–1876)“, *Australian Museum*, 2017, sótt 29. apríl 2018 af <https://australianmuseum.net.au/truganini-1812-1876>. Síða ekki lengur til.

að skila þeim aftur til fjölskyldu eða talsmanns ákveðins ættflokks.¹²⁰ Brjóstmyndir Wooraddy og Truganini hafa jafnframt vakið upp deilur, meðal annars þegar átti að selja tvær afsteypur árið 2009 í uppboðshúsi.¹²¹

Claes og Deblon benda á að líkamshlutar hafi í raun verið þáttur í hlutgervingu einstaklinga, þar sem einstaklingar verði í raun hlutir í gegnum það að líkamar þeirra eru bútaðir niður í minni einingar og geymdir á einhvern hátt. Líkaminn er þannig settur í samhengi sem er alveg óskýlt sjálfmynd þeirra og einstaklingar verða vísindalegir sýningargripir.¹²² Claes og Deblon undirstrika þó einnig að merking þessara hluta hafi aldrei verið frosin og að það sé félagslegt samhengi sem gæðir þessa hluti merkingu eins og á við um aðra hluti.¹²³ Hér finnst mér þó áhugavert að minna aftur á umræðu Feldmans¹²⁴ um þöggun á safninu og hluti sem verða til vegna snertingar við ákveðna líkama eða líkamsleifar. Umræða Feldmans um líkamann og snertifleti hans beinir athygli að því að ekki er eingöngu um félagslegt samhengi hlutanna að ræða heldur einnig sögulegt og þar skiptir máli það ofbeldi sem fólst í söfnun margra slíkra hluta.

Mörg söfn hafa reynt að bregðast við ásökunum um kynþáttafordóma með því að endurskipuleggja safnkost sinn og sýningar hans¹²⁵ eða með því að vinna náið með frumbyggjasamfélögum.¹²⁶ Hér verður ekki farið nánar út í slíkt en benda má á að *Musée de l'Homme* hefur sett brjóstmyndir sínar í nýtt samhengi í anda þeirra sem stofnuðu safnið – sem hluta af sýningu á fjölbreytileika og samhljómi allra manneskja. Eða eins og segir í inngangsorðum sýningarskrár safnsins þá gengur sýningin út frá orðum Pauls Rivet

¹²⁰ Terrance Weik, „Race and the Struggle for a Cosmopolitan Archaeology. Ongoing Controversies over the Representation and the Exhibition of Osceola“, *Historical Archaeology* 46: 1/2012, bls. 123–141, hér bls. 132.

¹²¹ Raymond Gill, „Protesters halt Sotheby's auction of 'racist' art“, *The Sydney Morning Herald*, 25. ágúst 2009, sótt 12. maí, 2020 af <https://www.smh.com.au/national/protesters-halt-sothebys-auction-of-racist-art-20090824-ewn2.html>.

¹²² Tinne Claes og Veronique Deblon, „When Nothing Remains“, bls. 351.

¹²³ Sama rit, bls. 351.

¹²⁴ Jeffrey David Feldman, „Contact Points. Museum and The Lost Body Problem“, bls. 245.

¹²⁵ The Royal Museum for Central Africa í Belgíu, hefur til dæmis endurskipulagt safnið frá grunni. Sjá Bambi Ceuppens, „From Colonial Subjects/Objects to Citizens. The Royal Museum for Central Africa as Contact-zone“, *Advancing Museum Practices*, ritstjórar Francesca Lanz og Elena Montanari, Turin: U. Allemandi & Co, 2014, bls. 83–99.

¹²⁶ Steven Lubar, *Inside the Lost Museum. Curating, Past and Present*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017, bls. 308–311.

að mannkynið sé eitt og ekki hægt að skipta því í flokka.¹²⁷ Þannig eru gífsmyndirnar settar í nýtt samhengi sem er að hluta til ætlað að tala á móti þeim kynþáttaflokkunum sem þær hafa lengi verið hluti af. Spurningin sem stendur eftir – og sem ég mun ekki reyna að svara hér – er engu að síður: Er hægt að aðskilja þessa gripi frá ofbeldinu og afmennskuninni sem söfnun þeirra fól oft í sér?

Umræða og lokaorð

Gífsbrjóstmyndir 19. aldar eru snertifletir í margvíslegum skilningi: Þær eru afurð náinnar snertingar við líkama raunverulegra einstaklinga; þær fela í sér huglæga snertifleti þar sem ímyndum fólks frá ólíkum stöðum heimsins er stillt upp í sama rýminu til þess að segja stærrí sögu sem söfnin vilja koma á framfæri; og þær fela í sér snertifleti milli lífs þessara einstaklinga og heimsvaldastefnu og kynþáttafordóma ríkja Evrópu.

Brjóstmyndirnar í *Musée de l'Homme* og Kanarísafninu koma víða að og fela í flestum tilfellum í sér bergmál tengslasvæða þar sem Evrópubúar áttu samskipti við fólk sem var viðfang heimsvaldastefnu. Í sumum tilfellum voru það Frakkar sem lögðu land undir fót, eins og hvað varðar leiðangra prins Napoléons og d'Urville, en í öðrum tilfellum voru brjóstmyndir gerðar af einstaklingum í París, eins og Osifekunde. Einnig ber þó að líta á veru hans þar í samhengi við heimsvaldastefnu Evrópubúa. Sýning brjóstmyndanna í samtíma og fortíð í Frakklandi og síðar á Kanaríeyjum skapar einnig tengslasvæði í merkingu James Cliffords, þar sem brjóstmyndirnar eru settar fram í ákveðnu samhengi fyrir safngesti, og leitast eftir að segja ákveðna sögu um stöðu og tengsl félagslega skilgreindra hópa.

Tengslin sem áttu sér stað á milli þeirra sem brjóstmyndirnar voru af og þeirra sem gerðu þær voru þó ekki alltaf fyrirframgefin, eins og sjá má hvað varðar sögu Mafi og þá virðingu sem hann virðist hafa notið hjá d'Urville og Domoutier. Merking brjóstmyndanna var jafnframt ekki föst, eins og endurspeglast í því að þær voru flestar upphaflega gerðar í samhengi höfuðlagsfræða, en fengu síðar afmarkaðri merkingu út frá kynþáttahyggju sem fékk aukið vægi eftir því sem leið á 19. öldina. Höfuðlagsfræðin lagði áherslu á að safna brjóstmyndum af einstaklingum sem þóttu frábrugðnir eða jafnvel afbrigðilegir á einhvern hátt, ýmist vegna útlits, ofbeldisverka eða afburða gáfna, og líklega passaði þar vel að safna brjóstmyndum „framandi“ fólks.

¹²⁷ Bruno David, „Preface“, *The Musée de L'Homme: Itinerary*, Paris: Musée de l'Homme, 2015, bls. 1–2, hér bls. 2.

Það er þó einföldun að setja samasemmerki á milli höfuðlagsfræða og kynþáttavísinda, en samkvæmt Martin Staum var sýn fyrstu höfuðlagsfræðinga, eins og Gall, mun flóknari hvað varðar kynþætti en margra annarra á sama tíma, þrátt fyrir að fela einnig í sér alhæfingar um getu kvenna og dökks fólks.¹²⁸ Brjóstmyndum var einnig safnað af fólki innan Evrópu sem var talið framandi á einhvern hátt, en það kallar fram hvernig kynþáttahugmyndir voru margslungnar og fólu í sér skörun hugmynda um líkamlegt atgervi við aðrar afmarkanir, svo sem um menningu og stétt. Í samtímanum kalla brjóstmyndir því fram hversu margflóknar kynþáttahugmyndir hafa verið og skörun við aðrar afmarkanir.

Brjóstmyndasafn Kanarísafnsins varpar ljósi á tengsl milli ólíkra landa Evrópu fyrir á tímum og mátt vísinda í að skapa þá stórsögu sem kynþáttavísindi urðu. Kaup Kanarísafnsins á brjóstmyndum frá *Musée de l'Homme* endurspeglar þau gagnvirku tengsl sem söfn í Evrópu voru í og mikilvægi staða eins og Kanarí að staðsetja sig innan stórsögu vísindanna. Þrátt fyrir að tilgangur brjóstmyndasafnsins virðist aldrei hafa orðið meiri en einskönar bakgrunnur fyrir bein og hauskúpur frumbyggja Kanaríeyja, þá endurspegluðu kaupin á sínum tíma metnaðarfullar áherslur safnsins í að vera virkir þátttakendur í vísindastarfi Evrópuþjóða sem þá var litað af þróunarhyggju og kynþáttáherslum.

Að lokum má undirstrika að líta má á brjóstmyndirnar sem snertifleti milli fortíðar og nútíðar. Sem slíkar sýna þær kynþáttahugsun sem mikilvægan þátt 19. aldar og hversu tengdar ólíkar heimsálfur voru þá þegar orðnar í gegnum heimsvalda- og nýlendustefnu Evrópubúa. Þetta er mikilvægt þegar horft er til síðastliðins áratugs þegar oft er rætt um fólksflutninga frá löndum í suðri til Evrópu, á þann hátt að ætla mætti að fólksflutningar og tengsl þessara heimsálfa séu nýtt fyrirbæri. Sem snertifletir fortíðar og nútíðar færa brjóstmyndirnar ákveðnar minningar inn í samtíma þar sem fordómar og hatur í garð fólks frá ríkjum utan Evrópu hefur farið vaxandi. Í umræðu almenninga og stjórnmálamanna í slíku samhengi eru söguleg tengsl Evrópu við umheiminn oft þöggud niður eða gleymd.¹²⁹

¹²⁸ Martin Staum, „Physiognomy and Phrenology at the Paris Athenee“, bls. 454.

¹²⁹ Kristín Loftsdóttir, „Ég elti auðinn til Evrópu. Sögur af fólki á flóttu, innflytjendum og „ólöglegum einstaklingum“, *Ritið* 18: 2/2018, bls. 159–184, hér bls. 165.

ÚTDRÁTTUR

Snertifletir: Andlit úr gífsi og samtenging heimsins

Greinin fjallar um brjóstmyndasafn *El Museo Canario* á Kanaríeyjum. Mannfræðingurinn Jeffrey David Feldman hefur bent á hvernig ákveðnir safngripir verða til vegna snertingar þeirra við líkama einstaklinga og hvernig þessi tilurð gripanna er oft gerð ósýnileg í samtímanum. Greining á sögu safnkosts *El Museo Canario* og tilurð brjóstmyndanna varpar ljósi á sögu Evrópu sem samofna sögu annarra heimshluta í langan tíma, auk þess að vekja upp spurningar um hvað eigi að gera við muni í samtímanum sem urðu til í samhengi kynþáttafordóma eða nýlendustefnu.

Lykilorð: Nýlendutengsl, kynþáttafordómar, söfn, brjóstmyndir, Kanaríeyjar

ABSTRACT

Contact points: Plaster faces and an interconnected world

The article focuses on a collection of plaster busts at *El Museo Canario* in the Canary Islands. Anthropologist Jeffrey David Feldman has emphasized how particular museum artefacts come into existence due to their contact with bodies of individuals, which often becomes invisible in the present. The analysis of the history of these museum objects and their making shows well how the history of Europe is entangled with the history of other parts of the world for a long time, in addition to evoking questions in regard to what should be done with items in the present that were made in the context of racism and colonialism.

Keywords: Colonialism, racism, museums, plaster busts, Canary Islands

KRISTÍN LOFTSDÓTTIR

Prófessor í mannfræði

Félagsfræði,- mannfræði- og þjóðfræðideild

Félagsvísindasviði Háskóla Íslands

Sæmundargötu 10

IS-102 Reykjavík, Ísland

kristinl@hi.is